

İslâm İctimâî Hayatında Mescid ve Câmi

Orhan BAYKAL

«Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Her kimin hicreti Allaha ve Resûlüne müteveccih ise hicreti Allaha ve Resûlüne müntehidir. Artık nâil olacağı bir dünya veya nikâh edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa hicreti (Allahın ve Resûlünün rızasına değil), hicret sebebi olan şeye ulaşır.»

Bu hadis, sıhhatinde ittifak edilen bir hadistir. Âlimler bunun mevkiinin büyüklüğü ve azameti hakkında hemfikirdirler. Aynı zamanda İslâmın üzerinde deveran ettiği (prensip kabul edilen) hadislerden birisidir. Selef, ve haleften ⁽¹⁾ onlara tâbi olanlar herhangi bir esere bu hadis-i şerifle başlamayı severlerdi. Bu da okuyucuyu ihlas ve samimiyet hususunda uyarmak ve bu mevzuda dikkatli olmaya davet için olmalıdır. ⁽²⁾

Zikredilen geleneğe uyarak «İslâm ictimâî hayatında mescid ve câmi» adlı yazılı çalışmaya veya risâleye manası sunulan hadisle başlamayı uygun buldum.

İmâm-ı Buhârî hazretleri meşhur eseri «Sahih»ine mezkûr hadisle başlamıştır.

MESCİD VE CAMİN MENŞEI, KISACA TARİHÇESİ

1. **Kelime manası:** Mescid kelimesi bir mekân ismidir. Arapça (secede) mâzî kökünden veya (sücûd) mastarından türemiştir. Mas-

(1) Buradaki selef ve haleften maksat ilk devir âlimleri ve onları tâkibedenlerdir,

(2) en-Nevevî, el-Ezkâr, s. 4.

dar olarak; meyli etmek, baş eğmek, alınını yere koymak gibi mânâ-
lara gelir. Böylece mescid, secde edecek yer demek olduğundan İslâm-
lâmda ibadet yeri, mescid ve câmi mânâlarını ifade etmektedir. (3)

2. Kur'an'da zikri. - Mescid kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de izafet
terkibi (isim tamlaması), müfred ve cemi olarak geçmektedir.

el-Mescid el-Harâm tâbiri ile 15 âyette zikredilir. Bu âyetlerin
âit olduğu sûreler ve numaraları şöyledir:

Bakara, 144, 149, 150, 191, 196, 217; Mâide, 2; Enfâl, 34; Tevbe, 7,
19, 28; İsrâ, 1; Hac, 25; Fetih, 25, 27.

«Mescid-i Haram ifadesiyle ya Kâ'be veya Mekke, yâhut da Ha-
ram kastedilmektedir. Fakat akla ilk gelen Kâ'be-i Muazzamayı çev-
releyen mesciddir. (4)

Meselâ: Tevbe sûresinin 7. âyetinde geçen Mescid-i Haram ter-
kibi Haremi ifade eder.

Kudüs Mâbedi için de İsrâ sûresinin ilk âyetinde Mescid-i aksâ
tâbiri yer alır.

Müfred şekliyle geçtiği sûreler şunlardır:

Â'râf, 29, 31; Tevbe, 107, 108; İsrâ, 7; Kehf, 21.

Cemi hali olan «mesâcid» kelimesi şu âyetlerde yer alır:

Bakara, 114, 187; Tevbe, 17, 18; Hac, 40; Cin, 18.

3. Mekke'de ilk müslüman cemaatin hususî bir ibadet yeri yok-
tu.

Efendimiz diğer müslümanlarla birlikte bazan Mekke'nin dar
sokaklarında, bazan da Mekke dışında namaz kılarlardı. İslâmın ilk
senelerinde Mekke'de açıktan namaz kılmak güçtü. Kimi zaman da
Nebî-i Muhterem (S.A.V.) eshâbın eskilerinden Erkam b. Ebi'l-Er-
kam'ın evinde kendine tâbi olanlarla beraber toplanır orada ibadet
ederlerdi.

Rivayete göre Hz. Ebubekir (R.A.) evinde gizlice namaz kılarken
bu görüşünü değiştirerek evinin avlusunu mescid yaptı.

(3) Namazın mühim rükunlarından biri olan sücûd (secde etmek) dan alınması, sec-
denin ehemmiyetine ve azametine açık bir delildir. Halbuki namazın diğer rükunlarını
ifade eden kelimelerden de namaz için hazırlanmış bir mekâna, mekân ismi İstikâki
mümkün idi. Çünkü secde, ibadetin hikmetini apaçık ortaya koyar. Zira onda en kıymet-
li âza olan alınını yere koymak keyfiyeti vardır. Namazda secde, Allah Teâlâya boyun
eğmeyi ve kalblerden kibri çıkarmayı remzedir. Bundan ötürü Müslim'in Sahihinde, Ebû
Dâvûd'un Süneni ve Nese'i'de Nebî (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kü-
lun Rabbine en yakın olduğu zaman secde halidir" (Risâlet el-mescid, s. 107).

(4) Abdullah Yılmaz, Mescid-i Haram (Hakses, 1977, sayı: 155, s. 9).

Bu hususta muhtelif rivayetler vardır. Bunlardan biri oldukça uzunca olup Hz. Ebûbekir (R.A.)'in Habeşistan'a hicret etmek üzere iken İbnü'd-Değine tarafından çeşitli iltifatlarla vaz geçirildiğinden, bu aşsın himayesine girip Kureys tarafından, yüksek sesle olmaksızın evinde namaz kılip Kur'an okumasına müşade edildiğinden, bir müddet böylece devam ettikten sonra fikir değiştirip evinin avlusunu mescid edinip açıktan ibadet etmeye başladığından bahsedilmektedir. (Buhâri, Kefâle, bâb 4 ve tür. yer)...

Diğer bir rivayetin ise yaklaşık olarak tercemesi şöyledir:

«Nebî (S.A.V.)'in zevcesi Âişe (R.A.) şöyle demiştir: Ben, aklım erdi ereli ana-babamın bir dine (İslâma) bağlı olduklarını biliyorum (yani İslâmdan önceki devrelerini hatırlamıyorum). Muttasil Resûl-ullah aleyhi ve sellem her gün sabahleyin ve akşam üstü bize gelirdi. Sonra Ebûbekir geçmiştekini bırakıp evinin avlusunda bir mescid yaptı. Orada namaz kılar ve Kur'an okurdu. Oraya Kureys kadınları ve çocukları gelir, ona hayret ederlerdi ve ona bakarlardı. Ebûbekir çok ağlayan bir kimse idi. Kur'an okuduğu zaman göz yaşlarını tutamazdı. Bu durum müşriklerden Kureysin ileri gelenlerini korkuttu (Buhâri, Salât, bâs 88, s. 122).

Mekke müşrikleri, Mescid-i Haram'da ibadete mâni olmakla (5) kalmıyorlar, bir hânenin avlusunda yapılan ibâdetten bile gocunuyorlardı.

Bütün bunlar Mekke'de müslümanların din hürriyeti olmadığına delil teşkil eder. Hicretin de sebebi işte bu idi.

Bazı müellifler Hz. Ebûbekir (R.A.)'in avlusundaki mescidi İslâm'da ilk mescid olarak göstermektedirler. (6)

Bu mescid, Kubâ mescidi gibi bugünkü mânada bir mescid değildir.

Cemâatle namaz, ilim ve istişare meclisi, müslümanların toplantı yeri olma hususlarına sahne olmadı. İslâm'da evin herhangi bir yerini mescid yapmak edepdendir, müstehabdır.

Bir eserde şu satırlar yer almaktadır: «Hz. Peygamber (S.A.V.) in dini akideleri, esas olarak bir ibâdetgâhın mevcudiyetini zarûri kılmamaktadır. Allah nazârında her yer bir idi ve namaz vasıtasıyla, Allahın huzurunda secdeye varmak her yerde mümkün idi; daha önceki peygamberler ancak havralarda ve kiliselerde ibadet et-

(5) Bk. Bakara, 217.

(6) Müslümanlıkta İbâdet tarihi, s. 27-28.

tikleri halde, peygamber (S.A.V.) bütün dünyayı bir mescid olarak tanıdığını söylemiştir.» (7)

Bu ifadeler bir gerçeği ifade ediyorsa da, yanlış yönleri de vardır. Delil olarak gösterilen «yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı», hadis-i şerifi İslâm'da ibâdet için belirli bir yerin seçilip mâbet ve câmi yapma zarûreti olmadığını ifade etmez. Bu husus mescidlerin-fazileti ve imarı bölümünde ele alınacaktır.

Mekke'de muayyen bir mescidin yapılamayışı ve Mescid-i harâmın Mekke devrinde müslümanlar tarafından dini merkez edinilememesi baskı yüzündendir.

4. İslâm tarihinde ilk yapılan câmi, İslâm âleminin ilk ibadet yeri olmak şeerfini kazanan mekân Kubâ mâbedidir. (8) Efendimiz Mekke'den Medine'ye hicret ederken Kubâ'ya uğradı. Burada ilk iş olarak mescid yapmak faaliyetine başladı. (9)

Tâhirü'l-Mevlevî bir eserinde Kubâ mescidi hakkında şu bilgileri dercetmiştir: «Orası Kubâ köyü eşrafından Külsüm b. el-Hidm'in mirbedi yani hurma kurutulacak arsası idi. Mediha-i celilesi (10) bu mescid hakkındadır. Kubâ mescidi Hz. Osman ile Ömer b. Abdülaziz tarafından tevsi ve tezyin edilmiş ve müteaddit kimselerin himmetiyle mükerreren tamir olunmuştur. En son tamiri II. Mahmud'un iradesiyle icra kılınmıştır ki, 1245 tarihine müsâdiftir. Aleyhi's-selât Efendimiz Kubâ'yı teşrif buyurunca Külsüm b. El-Hidm'in hanesine misafir olmuştur. Bu evin mescid-i Kubâ kible duvarının arkasına tesadüf ettiği ve yerinde Mescid-i Fâtıma nâmiyle bir mâbet bulunduğu da yine Mir'ât-ı Medine'de yazılıdır. (11)

Resül-i Ekrem Kubâ'da 4-5 günlük bir misafirliği sırasında bu mübarek mescidi inşa buyurdu. Kendisi de bir işçi gibi çalıştı. (12)

Bir rivayete göre Mescid-i Kubâ'nın eski sahası eni boyu müsavî olmak üzere 66 zirâ'dan ibaretti.

Kubâ mescidini ziyaret etmek ve orada iki ya da dört rek'at na-

(7) İA, VIII, s. 2, stn. 2.

(8) Tecrid, IV, s. 210; İA, VIII, s. 4.

(9) Risâlet el-Mescid, s. 219 ve tür. yer.

(10) Tevbe, 108: Muhakkak ki bu mescid, inşası günü takvü ve tevhd temelli üzerine kurulmuş ve böyle devam edegelmiştir. Habîbim! Bu mescidde senin namaz kılman çok doğru ve hayırlıdır. Bu mescidde son derece temizliği ve nezaheti seven müttek bir cemâat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever.

(11) Müslümanlıkta ibadet tarihi, s. 44.

(12) Bk. Tecrid, IV, s. 209-210.

maaz kılmak müstehabdır. Nebî-yi Muhterem her cumartesi buraya yaya veya süvari olarak gelir iki rekât namaz kılardı. (13)

5. Medine Mescidinin yapılışı.

Peygamber Efendimiz Medine'yi teşrif edince burada önce bir mescid yaptırmayı tasavvur etmişlerdir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz nerede namaz vakti gelirse oracıkta namaz kılmayı severdi. Ağullarda kıldığı vâriddir. Efendimiz sonra mescidin bina olunmasını emretti. Akrabası olan Neccâr oğullarının çevrili bir bahçesi vardı. Burasını onlardan satın almak istediyse de onlar bunu bahşettiler. Burası oyuk ve tümsekti. İçinde müşrik kabirleri vardı. Hurma ağaçları da bulunuyordu. Müşrik kabirleri vardı. Hurma ağaçları da bulunuyordu. Müşrik kabileleri çıkarılıp başka yere taşındı. Bakılmamış harap yerler tesviye edildi.

Hurma ağaçları kesildi. Gövdeleri direk olarak kullanıldı. Kapının yan tarafları taştan örüldü. (14) Yapı malzemesi olarak kerpiç (lebin) kullanıldı. (15)

«Bina bir avlu, avlunun ortasında taş temeller üzerine çıkılmış kerpiş bir duvardan ibaretti, duvarda üç kapı bulunuyordu... Şark tarafında, aynı malzeme ile, Sevdâ ve Âişe (R. anhâ) için, iki küçük ev yapıldı; bunların medhali avluya açılmakta olup, halı ile kapalı idi.

Sonradan bu evlerin sayısı artırıldı; böylece Peygamber (S.A.V.) in zevceleri için dokuz küçük ev yapılmış oldu... Bina yedi ayda tamamlandı. (16)

Mescid çok sade olup, aslında etrafı duvarlarla çevrili bir avludan ibaret idi.

Mescid-i Nebevî, İslâm mâbedlerinin umûmî şekline örnek olmuştur.

Burası müslüman cemâatin dini ve siyasi merkezi idi.

RESÛL-İ EKREMDEN SONRA İNŞÂ EDİLEN BAZI MESCİDLER

1. Medine'deki mescidin idâre ve ibâdet merkezi sıfatıyla kazandığı ehemmiyet müslüman kumandanların fethettiği veya yeni kurduğu şehirlerin plânına tesir etti. Yeni kurulan şehirlere misâl olarak Basra, Kûfe ve Fustat gösterilebilir.

(13) Buhârî, cüz 2, s. 57.

(14) Bk. Buhârî, Salât, bâb 48; Tecrid, II, s. 371-375.

(15) Buhârî, Salât, bâb 62.

(16) İA, VIII, s. 3, stn. 1.

«Basra, hicretin 14. (yahut 16. veya 17). yılında, kışı geçirmek maksadıyla, Utbe b. Nâfi tarafından, bir ordugâh olarak kuruldu. Ordugâhın orta yerinde câmi ve karşısına kumandan makarrı (dâr el-imâre), hapisâne ve divân yaptırıldı. (17)

Aynı kaynakta şu ifadeler yer almaktadır:

«Sa'd b. Ebi Vakkas hicretin 17. yılında kurduğu Kûfe'de de aynı şekilde hareket etti... Orta yere mescid yanbaşına da dâr el-imâre yaptırdı... Burası 40.000'den fazla insanı alacak kadar geniş idi.» (18).

Kısacası İslâm kumandanları, sonradan yeni elde ettikleri şehirlerde daima bir merkez câmi yaptırmakta idiler.

2. Kabile ve fırkalar câmi yaptırmışlardır.

Câmi, umûmi içtima yerlerinden, cemâat halinde namaz kılınan bir yer olmakla ayrılır. O itibarla her müslüman toplumunda mescide lüzum hissedilir.

Kabilelerin mescid yaptırmasına örnek olarak Benî Selime mescidi gösterilebilir. Buna Mescidü'l-kibleteyn adı verilmiştir.

3. Eski tapınakların mescide çevrilmesi.

Müslümanlar muhtelif kiliseleri câmiye çevirmişlerdir. «İslâmiyetin kütle halinde kabul edildiği düşünülür ise, bu türlü hareketin tabii olduğu görülür... Bilhassa köylerde, ahâlinin yavaş-yavaş İslâmı kabulden sonra, kiliseler câmi haline getirilmiştir. (19)

İslâm cemâati Hicaz'da Peygamber Efendimiz'in, âilesinin ve sahâbe-i kirâmın hâtırasına dayanarak çeşitli mescidler inşa ettiler. Bunlar İslâm tarihinin hatıralarını canlandırmaktadır.

4. İslâm dünyasında türbe câmiler de vardır.

Bunların bir tarafı türbe bir tarafı da câmidir.

5. Fertler tarafından yapılan câmiler.

İlk zamanlar cemâat reisi sıfatıyla câmi yaptırmak hükümdarın vazifeleri cümlesindendi. Fakat bir müddet sonra fertler de câmi yaptırmaya başladılar. Çünkü İslâm prensipleri bu hususu umûmîleştirmiş ve mescid bina edenlerin büyük ecirlere nâil olacaklarını müjdelemiştir. (20)

(17) ayn. esr., s. 5, stn. 2.

(18) ađst. yer.

(19) ayn. esr. s. 8, stn. 1,2.

(20) bk. Buhârî, Salât, bâb 65.

6. Musallâ.

Bu kelime Buhâri'de geçmektedir. İdeyn, bâb 6'da Resûl-i Ekrem'in Ramazan ve Kurban Bayramlarında musallâya gittiği rivâyeti vardır. Aynı rivâyet başka bir alâka dolayısıyla Hayz, bâb 7'de geçmektedir. Bunun zikredildiği başka yerler de vardır. (21)

Dilimizde bu kelime namazgâh olarak ifadesini bulmuştur.

Musallâ kelimesi; bir ibâdet yeri, dolayısıyla bir medresedeki hûsûsi namaz yeri mânâsına gelebilir.

Peygamber Efendimiz'in bayram namazlarını kıldığı yer Beni Selime'ye âit bir musallâ idi. Efendimiz, salâtü'l-İstiskâ' için de yine musallâya giderdi. Bu musalla açık bir yer olup üzerine bina yapılması yasaklanmıştır.

7. Câmî ve mescid kelimeleri birbirinin müteradifidir. Bununla beraber câmî kelimesi bazı kaynaklarda (msl. Makrizî) dâima cuma namazı kılınan yer mânâsına gelmektedir. (22)

«Hz. Ömer (R.A.) devrinde her şehirde cuma namazı kılınan bir mescid-i câmî' var idi.» (23)

«Cuma câmilерinin son derece artması dilde de tesirini göstermiştir. VIII. asrın kitâbelerinde büyükçe câmilere hâlâ mescid denildiği halde, IX. asırda hemen hepsine câmî denilmektedir... Mescid kelimesi hâlâ umûmiyetle herhangi bir câmîi ifade eder ise de daha ziyade küçük câmiler için kullanılmaktadır.» (24)

«Birçok cuma câmileri arasında umûmiyetle biri ulu câmî idi ve bunun için Arapçada câmiu'l-a'zam tabiri kullanılırdı. Meselâ Ramazanın başını ve sonunu tesbit etmek bu ulu câmîye âit bir iş idi. (25)

Öyle anlaşılıyor ki, câmî kelimesi, mescid-i câmî tamlamasındaki mescid kelimesinin atılmasından sonra meydana gelmiştir.

CAMİLERİN TARZI VE BAZI EŞYASI

1. İlk câmiler - Mekke-i Mükerreme hâriç - etrafı çit ile çevrili ve zulleli bulunan açık bir yer idi. Zulle gölgelik anlamına gelir.

Kiliselerin câmî olarak kullanılışı, diğer medeniyetlerle temas ve iklim şartları değişikliğe sebep olmuş olabilir. Şunu, burada kaydetmekte fayda vardır: İslâm câmî mimarisi hristiyanları taklitten

(21) göst. yer., bâb 65; Gusl, bâb 17.

(22) İA. VIII, s. 18.

(23) Aynı eser, s. 17.

(24) Aynı eser s. 18.

(25) İA, VIII, s. 19, stn. 1. 2. syn. esr., s. 24, stn. 2.

ibaret değildir. Nev'i şahsına mahsustur. Tesiri olsa da bu asıl şahsiyete tesir edecek yönde değildir.

Emevilerde Abdü'l-Melik oğlu halife I. Velid (86-96 h.) zamanında câmi inşaatı kadim mimari seviyesine ulaştı ve san'at tarihine mâl oldu.

2. Vaktiyle câmi ve müstemilâtında talebe, zâhid, seyyah için kalacak yerler var idi. Câmide kalanlar için mühim bağışlar yapılır idi.

3. Câmilerde bir çok mukaddes emânetler vardır. Bunlar kıymetli mushaflar, Efendimiz'in hırkası ve sakalının telleri gibi şeylerdir.

Öte yandan antika nev'inden rahle, şamdan ve levhalar gibi eşyalar da mevcuttur.

4. Câmi eşyası içinde dikkat edilmesi gereken mühim bir nokta vardır: Câmilerde asla tasvir bulunamaz.

5. Câmi eşyası içinde en göze çarpanları halılardır. Esefle söylenmesi gereken bir husus varsa, o da; pek çok câmide halıların bir demirbaş defterde kaydedilmemiş olmasıdır.

6. Aydınlatma.

Bazı namazların karanlığa rastlaması, câmilerde aydınlatma zarûretini doğurmuştur. Bu husus başlangıçta çok basit olduğu halde zamanla değişmiştir. Hele bazı câmilerde mihrablar göz alacak şekilde floresan lâmba ile donatılıyor. Kible tarafına gözü işgâl edecek şeyler konulması nasıl câiz değilse, bu davranışın da yerinde olmaması gerekir.

Mescid-i Nebevi'ye ilk elektrik 1908'de konuldu. Müslümanlıkta ibadet tarihi, s. 53'te şu satırlar yer almaktadır:

«Tenvir vasıtalarının bulunmaması dolayısıyla geceleri Mescid-i Nebevide hurma yaprakları ve budakları yakmak sûretiyle aydınlık husûle geliyor, yahut mehtaplı ve yıldızlı gecelerdeki aydınlıkla iktifa ediliyordu.

Hicretin dokuzuncu gecesinde Medine'ye gelip müslüman olan Temim Dâri'nin Şam'dan getirmiş olduğu kandillerin asılmasıyla mescid-i şerif dâimi sûrette tenvir edilmeye başladı. II. Sultan Abdülhamid bihakkın «celâil-i âsârından» bulunan Hicâz şömendiferinin Medine'ye vusûlünde Harem-i şerif dahili elektrik ziyasıyla tenvir edilmiştir (28 Şa'ban 326/1908).

Not: Yeni bir konuya girmeden şu noktanın hatırdâ kalmasında fayda vardır: Kubbeli câmi gelişimini ancak Osmanlılarda tamamlamış ve en yüksek noktasına İstanbul'da erişmiştir.

CÂMİLERİN İDARESİ

1. Yalnız câmi yaptırmakla iktifa edilmiyor, aynı zamanda mevcut câmilere ve vazifelileri için vakıflar da tahsis ediliyordu. Vakıflar ve gâyeleri, mahkeme huzurunda, kadı nezaretinde, ve şahitler muvacehesinde, tasdik olunan vakıf şerâitnâmesinde, açık olarak gösterilmektedir. Bakımına yetecek bir vakfa veya gelire sahip olmayan bir câmi ya büsbütün söner yahut maaşlar indirilirdi.

2. Câmilerin yönetimi şöyle olmuştur:

- a) Halife ve nâibi tarafından yönetilen câmiler.
- b) Kadılar tarafından idare edilen câmiler.
- c) Mütevelliler tarafından idare edilen câmiler.

Bugün, umûmî kâide olarak, İslâm ülkelerindeki vakıflar husûsî bir vekâlete, (Türkiye'de Vakıflar Umum Müdürlüğüne), bağlı bulunmaktadır. Memleketimizde câmilerin intifâ hakkı Diyanet İşleri Başkanlığı'nındır. Görevlileri orası tayin eder. Halbuki 1950'lerden biraz sonralara kadar câmi hizmetlilerinin tayini vakıflar tarafından yapılmakta idi. Maaşlar da oradan alınırdı.

Bir müellif beş vakit namaz kılınan mescidleri, sultan mescidleri ve amme mescidleri olarak ikiye ayırmaktadır. Sultan mescidlerini de şöyle tarif ediyor: «Sultan mescidleri: - Cemâati az olsun çok olsun - sultanın riâyeti ve idaresi altında olan mescidler, câmiler ve meşhedlerdir. Buralarda imâmet için sultanın tayin ettiği kimse müstesnâ bir başkasının ortaya çıkması lâayık ve câiz değildir.» (26) Bu câmilerde görevli imam ve müezzinlerin maaşları hususunda da şöyle denilmektedir: «Bu imam ve müezzinler imâmet ve ezan için Beytü'l-Mâl'den maslahatlar hissesinden rızık (maaş) almaları câizdir. İmam-ı A'zam bunu men eder.» (27)

Sonraları hanefî mezhebinde de buna fetvâ verilmiştir.

Amme mescidleri ki, bunları belde sâkinleri bina etmiştir. Buralardaki imamlık görevini, orada oturanlar tesbit eder. İmametine razı oldukları birisini bu işe görevlendirirlerdi. (28)

(26) Mâverdi, el-Ahkâm, s. 96.

(27) ayn. esr. s. 96.

(28) göst. yer.

MESCİDLERİN FAZİLETİ VE İMÂRİ

1. Kur'an-ı Kerim'in âyetlerine Resûl-i Ekrem'in hadislerine ve ihlâşlı âlimlerin araştırmalarına bakıldığı zaman İslâm'da mâbedlerin fazileti ve kudsiyeti açıkça ortaya çıkar.

Cenabı Hak bir sûrede şöyle buyurmaktadır:

«Hakikâtte mescidler Allah'ındır. Onun için Allah ile birlikte hiç bir (şeye, hiç bir kimseye) tapmayın». (29) gerçi «göklerde ve yerde ne var ise hepsi Allah'ındır.» (30) Bu umûmî ifadeden sonra mescidlerin tahsis edilmesi onların şerefine delâlet eder. Bu fazilete yer - yüzünün diğer parçaları asla nâil olamaz.

Aynı şekilde: «Ey Âdem oğulları her mescide girdiğinizde ziynetinizi alın», (31) âyet-i kerimesi de mescidlerin üstünlüğüne huccet olur.

Nûr sûresinin 36. âyeti şu meâldedir: «Öyle evlerde tesbihatta bulunun ki, Allah onların ta'zim edilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir». İzinden maksat emir, evlerden murat da mescidlerdir. (32).

Hak Teâlâ bir şeyin ta'zimini emrederse bu onun kıymeti için kâfi delildir. Allah'ı zikir her yerde mümkün iken, mescidlerde yapılma emri de, onların ehemmiyetine ayrı bir işaretir.

Aleyhi's-Salâtü ve's-selâm Efendimiz şöyle buyurmuştur: «Sizden biriniz mescide girdiğinde oturmadan önce iki rekât namaz kılsın». Bu kerâhat vakti değilse "tahiyetü'l-mescid" adı ile kılınan namazdır.

Bu namaz mescidin yani o makamın hakkıdır. Hadisi, Buhâri ve Müslim rivayet etmiştir.

Yine Efendimiz, Aziz ve Celil olan Allah'ın kitaplarının birinde şöyle dediğini nakletmiştir: «Şüphesiz arzımızda benim evlerim, mescidlerimdir. Oralarda benim ziyaretçilerim, onları mânen (yani ita'atla ihyâ edenlerdir. Ne mutlu bir kula ki, evinde âbdest alır, sonra beni evimde ziyaret eder. Çünkü, ziyaret edilen bir kimse için, ziyaretçisine ikrâm etmek bir borçtur.» (33)

(29) Cın, 18.

(30) Bakara, 284.

(31) Â'raf, 31.

(32) Medârik 4, III, 146.

(33) İhyâ, I, s. 203; Keşşâf, II, s. 179.

Diğer taraftan Nebi (S.A.V.) :

«En hayırlı yerler mescidlerdir.» (34)

2. Mescidlerin iki türlü imarı vardır: maddî ve manevî.

Bu kısımda, bununla alakalı âyetlerde bu keyfiyet açıklanacaktır.

Tevbe sûresi, âyet 18'de şöyle buyuruluyor:

«Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaza devam eden, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler ma'mur eder. İşte bunların muvaffak olmaları me'muldür.» Üstad Hamdi Yazır şöyle diyor: «Mescidin imâreti iki mânaya gelir: Birisi binası ve tecdidi, birisi de ziyaret ve içinde bulunup ibadet edilmesidir. Nitekim Beyt-i şerifi ziyaret-i mahsusaya «umre» denilir. Ve mescidlere çok giden ve içlerinde çok duran kimselere de «Ummâr-ı mesâcid» tabir olunur. Bu sûretle bir mescidin ma'muriyeti bu iki cihetin cem'iyle olur. Birisi umrân-ı maddisidir ki, binası, ta'mirâtı, nazâfeti, mefrûsûtı, tenvirâtı ve bunların idamesine müteallik cihâttır. Birisi de umran-ı manevisidir ki, içinde Allah için ibadet, zikir, tedris-i ulûm gibi tâât ve fezâilin idamesi ve bunların idamesine müteferri cihâtı ve mescidi mevzuunun lehinin gayri şeylerden siyânet ile olur.» (35)

Bu âyet-i kerimenin tefsiri yapılırken kaynaklarda şu hadislere de rastlanır: «Kim mescidleri severse Allah da onu sever.» (36)

«Bir şahsın mescidlere gitme alışkanlığını kazandığını gördüğünüz zaman, onun müslüman olduğuna şahadet ediniz.» (37)

Bu âyetler mescidleri i'mar edecekler için dört şart ileri sürülmüştür:

- 1 — Allah ve âhiret gününe iman.
- 2 — Namazı dosdoğru kılmak.
- 3 — Zekâtı vermek.
- 4 — Allah'tan başkasından korkmamak.

Bir müslüman pek çok mahzurlu şeylerden korkar. Onlardan korkmama keyfiyetine mâlik değildir. Bu korku ve haşyet dîni mevzularda bahis konusudur. Allah'ın rızasını vaki bir korku olsa bile başkasının rızasına tercih etmemek, Allah'tan başkasından korkma-

(34) Risâlet el-mescid, s. 566.

(35) Kur'an dili, III, s. 2479 - 80.

(36) Keşşâf, II, s. 179; İhyâ, s. 203.

(37) göst. yer.

mak olur. Bir kimse, nefsinin arzusu ve Allah'ın emriyle karşı karşıya gelir de Hakkın rızasını nefsinin emrine tercih ederse, bu da onun Allah'tan korkusuna delil teşkil eder. (38)

Mevzu ile alâkah ikinci âyet Bakara sûresinin 114. ve 115. âyet-i kerimeleridir.

«Allah'ın meşiclerini içlerinde Allah'ın ismi anılmaktan men eden ve harap olmaları zımında çalışan kimselerden daha zâlim kim olabilir? Bunlar oralara korka korka olmaktan başka sûrette girmek salâhiyetini hâiz değildirlcr, bunlara dünyada bir zillet var, bunlara âhirette azim bir azap var. Maamâfih, meşrik de Allah'ın mağrib de, nerede yönelerseniz orada Allah'a durulacak cihet var, şüphe yok ki Allah vâsi'dir, alîmdir.»

Bu âyette geçen harap kelimesi iki yönlü anlaşılır: maddi harap, manevî harap. Mescidin yıkılmasına veya muattal kalmasına veya hut mescidlikten çıkarılmasına çalışmak maddi haraptır. (39)

Bu âyetin hükmü, Allah'ın bütün meşiclerine şâmindir. Oralarda Allah'ı anmaktan men etmek ise zulümde had bir saffhadır. Âyet-i kerimenin nüzül sebebi şudur:

Nasrânî olan rumlar Kudüs meşicine (40) pislik atıyorlar ve insanları orada namaz kılmaktan men ediyorlardı. Rumlar oranın halkına harb açtılar. Mescidi tahrip edip Tevrat'ı yaktılar. Halkın bir kısmını öldürüp, diğerlerini de esir aldılar. Sebebi nüzül hakkında şöyle bir rivayet de vardır. Âyetteki menden murat; müşrikleri-Hudeybiye yılında Resûlüllah (S.A.V.)'nin Mescid-i Harama girmelerine mâni olmalarıdır, denildi.

Buradaki men de umûmidir. Mescidlerin maddî ve manevî i'marını yasaklayan, bunlara gizli ve âşikâr delâlet eden her fikir ve davranış, insanları Allah'ın meşiclerinden men' olur. (41)

«O meşiclerden men' edilen ve Allah'a cidden ibadet etmek isteyenler aslâ meysus olmamalıdır. Ve o meşiclerden men' edildik diye Allah'tan ve Allah'a ibadetten vazgeçmemelidirler. Çünkü «Meşrik de Allah'ın mağrib de.» Öyle olmakla beraber sadece o meşicler değil, bütün meşrik ve mağrib, yani bir tarafı meşrik, bir tarafı mağrib olan bütün küre-i arz Allah'ındır. Binaenaleyh yani her nerede yönelerseniz orada da Allah yüzü yani Allah'a durulacak bir cihet

(38) Keşşâf, II, s. 180.

(39) Kur'an dili, I, s. 472.

(40) Beytü'l-makdis.

(41) Keşşâf, s. 206.

vardır. O'nun bir mekânı yoktur. Allah cihetten münezzehtir, fakat bütün cihetler de onundur. Namazı kılmak için de herhalde bir mes-cidde bulunmak zarûri değildir. Zâhir olan arzın her tarafında hat-ta indezzarûre her cihette namaz kılınabilir ve Allah'ın rızasına eri-lebilir. Allah hem vâis' hem de alimdir. Vâsi'dir, rahmet-ü kudreti geniş, her şeyi muhit ve kullarına müsâade-kârdır, tahdid olunmaz, tazyiki sevmez. Burada kâide-i fıkhiyyesine işaret vardır. Âlimdir, her şeyi bilir ve tamamiyle bilir, kendisine yapılan ibadet her nere-de olursa olsun ona âgâh olur... Görülüyor ki, bu âyette namaz kıl-mak için büyük bir tevsî... vardır. Ümem-i sâlife (geçmiş ümmet-ler) mescidlerden başka bir yerde namaz kılamazlarken müslüman-lara küre-i arzın her tarafı namazgâh yapılmıştır.» (42)

Bu kısmı bir hadis-i şerif ile kapatalım:

«Resülüllah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: Benden önceki pey-gamberlerden hiç birine verilmeyen beş şey bana verildi. (I) Bir ay-lık mesafeden korku ile yardım edildim. (II) Yer-yüzü benim için mescid ve temiz kılındı. Ümmetimden herhangi bir kimseyi namaz vakti nerede idrak ederse, orada namazını kılsın. (III) Bana gani-metler helâl edildi. (IV) Vaktikle bir nebi sadece kavmine gönderi-lirdi, ben ise bütün insanlığa gönderildim. (V) Bana şefâat-i uzma verildi.» (43)

MESCİDLERE ÂİT BİR KISIM HÜKÜMLER

Mescidlere âid bir çok fıkhi hüküm vardır. Ameli kıymetinden dolayı bunların mühim olanlarının bilinmesi gerekmektedir:

1 — Şer'i cezalar mescidlerde icrâ edilemez.

2 — Mescid dahilinde müdafaa-i hakikat ve ahlâk ve hikmete dair şiirleri inşâdına Efendimiz müsaade ederdi. (44)

3 — Müşrikler mescidlere girebilir mi? Bir âyet-i kerimenin mâ-nası şöyledir: «Ey iman edenler, müşrikler ancak bir necistir. Onun için bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse, sizi yakında kendi faz-lından zenginleştirir. Çünkü Allah, gerçek belirticidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.» (45)

(42) Kur'an dili, I, s. 476-77.

(43) Buhâri, Salât, bâb 56.

(44) Müslümanlıkta ibadet tarihi, s. 56.

(45) Tevbe, 28.

Bu âyetten çıkarılacak hükümde mezheplerin ihtilâfı vardır:

1 — Hanefî mezhebine göre ehl-i zimmetim Mescid-i Haram'a girmelerinde beis yoktur. Bizim bu husustaki delilimiz Nebi (S.A.V.)'nin kâfir oldukları halde Sakif heyetini Mescid-i Saadetinde kabul buyurmalarıdır.

Çünkü pislik onların âkidelerindedir. Bu durum, mescidin kirlenmesine yol açmaz. Mezkûr âyet-i kerime ise, istilâ ve tekebbür yoluyla hâzır olmalarına mahmumdür. Yahut cahiliyet devrinde âdetleri olduğu üzere çıplak olarak tavaf etmelerine hamledilir. (46) Bunun mânası Neseî'ye göre, «cahiliyet devrinde yaptıkları gibi hac ve umre yapamazlar,» demektir. (47)

2 — Şâfiilere göre müşriklerin Mescid-i Haram'a girmeleri mekruhtur. Bunlar için delil yukarıdaki âyet-i kerimedir. (48)

İmam-ı Şâfiî hazretlerine göre küffâr sadece Mescid-i Haram'dan men olunurlar. Bu itibarla bir müşrik gizlice Hâreme dahil olup hastalansa, hasta halinde çıkarılması, eğer ölüp gömülmüş ise, mümkün ise kemiklerinin çıkarılması lâzım gelir. Mezhebimize göre ise bunlar Mescid-i Haram'da hac ve umreden memnûdurlar. Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar demek hac ve umreye gelmesinler demektir. Bu iki husus dışında Mescid-i Haram - veya başka bir mescide - girmeleri bir takım şartlara tâbidir. İstedikleri tarzda olamaz. (49)

3 — İmam Mâlik hazretleri demiştir ki, gerek Mescid-i Haram'a ve gerek diğer mescidlere kâfirin girmesi memnûdur. Çünkü kâfir cünüblükten hâli olmaz. Zira kendisini bu halden kurtaracak bir gusül ile yıkanmaz. Cünüb ise mescidden uzak durur. Âyetteki necaset illeti umûmidir, bütün mescidleri ihtiva eder. (50)

4 — Temiz olmayan kişiler mescide giremezler. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: «Şu evlerin mescide açılan kapılarını değiştiriniz; çünkü ben mescidi hayız ve cünüb olan için helâl etmiyorum.» (51)

5 — Mescide sağ ayakla girilir, sol ayakla çıkılır. Efendimizin de böyle yaptığı rivayet edilir. (52)

(46) Hidâye, s. 95.

(47) Medârik, II, 122.

(48) Hidâye, s. 95.

(49) bk. Kur'an dili, III, s. 2502/3.

(50) Hidâye, IV, s. 95.

(51) Ebû Dâvûd, Tâhâre, s. 53.

(52) Buhârî, Salât, bâb 47.

6 — Özürsüz olarak mescidi yol edinmek tahrimen mekruhtur. Bir özürden dolayı olursa câiz olur. Her gün bir defa tahiyetü'l-mescid kılmak yeterlidir. Girişi tekerrür eder ve giriş çıkışı alışkanlık haline getirip, özürsüz bu iş çok olursa, fâsık olur. Fakat bir iki defa ile fâsık olmaz. Fısktan itikâfa niyetle kurtulur, bekleme de (53)

7 — Garib ve itikâfta olanlar müstesna câmide uyumak mekruhtur. Bunlar için kerahet yoktur. Bir kimse mescidde uyumak isterse, itikâfa niyet eder, ve niyet ettiği taati yapar, ondan sonra uyursa kerahet yoktur.

8 — Mescidde kerih bir kokusu olmayan şeyi yemek tenzihen mekruh olur. Fakat soğan-sarımsak gibi kokusu iyi olmayan bir şeyi yemek ise tahrimen mekruh olur. Böyle bir şeyi yiyenin mescide girmesine mâni olunur.

Bunun bir başka benzeri de, nefesi kokup namaz kılanları rahatsız eden adamın durumudur. Kezâ her eza verenin mescide girmesi yasaklanır.

Bu eza verme durumu lisâniyle olsa bile.

9 — Eğer namaz kılanların zihnini karıştırıyor ve uyuyanları uyandırıyor, yüksek sesle mescidde zikretmek mekruhtur, aksi takdirde mekruh olmaz. Şâyet zâkirin kalbini uyandırıyor ve uyukundan onu uzaklaştırıyorsa ve onu taata teşvik ediyorsa o zaman bilâkis yüksek sesle zikir efdâl olur.

Mescidde yüksek sesle konuşmaya gelince bu da ikiye ayrılır:

a) Eğer kelâm, konuşulması câiz olmayan cinsten ise tahrimen mekruhtur.

b) Konuşulması helâl olan sözlerden olur da namaz kılanları ve bunlar gibi zikir ve tâatta bulunanları rahatsız edecek tarzda olursa mekruh olur. Aksi halde kerahet yoktur. Mekruh olmama mahalli ibadet için mescide girdiği zamandır. Fakat câmiye sırf konuşmak niyetiyle girerse, bu mutlaka mekruh olur.

10 — Câmide alış-veriş.

Mescidlerde alış-veriş ve icâre gibi karşılıklı mübadeleyi gerektiren akitleri icra etmek mekruhtur. Ama hibe ve benzerlerini akdetmek ise mekruh değildir. Câmide nikâh aksi müstehabdır. İtikâfta olan için sâir akitleri de yapmak mekruh değildir. Bunun da

(53) El-Fıkh, ale'l-mezâhib el-Erbeâ, I, s. 284.

şartları; bu muamele kendine veya evlâdına âit olacak ve ticaret malı oraya getirilmeyecektir. Mücerret ticaret âkitleri ona ve diğerlerine mekruhtur.

11 — Mescidin nakşı ve necis olan bir şeyi oraya sokmak.

Bedeli vakıf malından olmayıp, helâl maldan olmak şartıyla mihrabı ve kible duvarlarını altın suyu ile nakışlamak mekruhtur. Eğer vakıf malından veya haram bir maldan olursa, haram olur. Tavan ve diğer duvarlarını helâl bir mal mukabili süslemek mekruh olmaz. Zâlimlerin elindê zâyi olmasından korkulduğu zaman vakıf malının süslenmede kullanılmasında bir beis yoktur. Nakış için yapılan harcama binayı koruma gayesini güdüyorsa veya vâkıfın hareketi de aynı tarzda ise durum aynıdır, yani beis görülmez.

Her necis ve müteneccis (pis ve pislik bulaşmış) bir şeyi câmiye sokmak veya pislige bulanmış bir şey ile câmiyi aydınlatmak veya necis olan bir şey ile mescid bina etmek veya bevl etmek tahrimen mekruhtur.

12 — Çocukların ve mecmunların câmiye sokulması.

Onların mescidi kirleteceklerine gâlip bir zan hasıl olursa mescide dahil edilmeleri tahrimen mekruh olur. Aksi halde tenzihen mekruhtur. (Burada sadece kirletme bahis mevzuu olmamalıdır. Başkalarına zarar vermek ve abes bir iş yapmaları da bu cümledendir. Şâfiî).

13 — Câmiye sümkürmek ve tükürmek tahrimen mekruhtur. Mescid tükürük, sümkürük ve balgamlardan temizlemek vâcib olur. Bunların duvarlarda, yerde, yaygıların altında veya üstünde olması müsavidir.

Bir kimse bu gibi kerih şeyleri yaparsa kaldırması vâcib olur. Mescidin zemini toprak olsun, taş ve tuğla döşenmiş olsun veya tefriş edilmiş olsun, hüküm değişmez.

Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Mescide tükürmek bir hatadır, onun kefareti ise gömmek (izale) etmektir.» (54)

14 — Mescidde kayıp aramak.

Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: «Kim bir adama mescidde kayıp ararken rastlarsa ona (şöyle) desin: Allah onu sana geri çevirmesin. İra mescidler bunun için yapılmadı.» (55) Bu hüküm mütefekun aleyhtir. Şâfiilerin ayrıldıkları bazı hususlar vardır. Onlara

(54) Ebû Dâvûd, Salât, s. 111.

(55) göst. yer.

göre namaz kılanları ve uyuyanları rahatsız etmiyorsa, kayıp aramak mekruh, aksi halde haramdır. Bu, Mescid-i Haram'ın gayri olan mescidlerdedir. Orada yitik aramak mekruh değildir, çünkü orası insanların toplandığı yerdir.

15 — Mescidde şiir okumak (buradaki ikinci maddenin şerhi-
dir.)

Mescidlerde okunan şiirler eğer öğüt ve hikmetleri ve Allah'ın nimetlerine şükürü ve müttekilerin sıfatlarını muhtevi ise bu güzeldir. Şayet harabeleri, geçmiş zamanları, eski milletlerin tarihlerini müstemil ise bu mübahtır. Hiciv ve mantık dışı şeylerden bahsediyorsa bu haramdır.

Şehveti tahrik etmemek şartıyla kadınların bazı kısımlarını vasfeden şiirler mekruh, tahrik ederse haramdır.

16 — Mescidlerde dilenmek ve ilim ta'limi.

Mescidlerde dilenmek ve dilenciye para vermek haramdır. İlim ta'limi, Kur'an okumak, vaaz ve nasihat -namaz kılanların huzuruna dikkat etmek şartıyla- ittifakla câizdir. (Mescidlerde ilim öğrenme bahsine tekrar ileride yer verilecektir).

Mescidin üstü de hükmen mesciddir. Mescidde mekruh ve haram olan orada da mekruh ve haram olur. Yalnız mescidlerin üstündeki evler için mescidlere âit hükümler câri değildir.

17 — Mescid duvarlarına, düşüp ayakla basılma ve küçümseme korkusundan dolayı yazı yazmak lâyük olmaz.

Hanefi ve Mâlikilere göre mescidde abdest almak mutlak mekruhtur.

Eşyasının çalınma korkusu yoksa, namaz vakitleri haricinde mescidleri kapamak mekruh olur. Hırsızlık tehlikesi varsa, bu kerehet ortadan kalkar. (56).

MESCİDLERİN ÜSTÜNLÜK DERECELERİ

(Namaz kılma yönünden olan üstünlük)

Beytullah («Allah'ın evi») tabiri özel mânada Kâbe için, geniş anlamda bütün mescidler için kullanılır.

Diğer dinlerde olma ana-babaların çocuklarını mâbedlere vakfetme keyfiyeti, az da olsa İslâmda da görülür. Bir müslüman kadı-

(56) Altıncı maddeden buraya kadar, el-Fıkh ale'l-mezâhib el-erbea, I, s. 284-291'den alınmıştır.

nın doğacak veya doğmuş olan çocuğunu bir câmiye vakfettiği na-
diren görülmüştür. (57).

«İslâm şeriatı zâtından dolayı bir mekânı diğerine tafdil etmez.
Yerler arasındaki üstünlük, insanlar arasındaki üstünlükler gibidir.
Bu üstünlüğün sebebi manevî meziyetlerdir. Bir mescid ile diğeri ara-
sındaki meziyetler ve farklar; birinde, diğerinden daha fazla dîni ve
edebî hadiselerin vâki oluşuna bağlıdır. Yanında, Allah'ın kendisine
hususî bir tarzda ibadeti emrettiği, Kâ'be'yi kuşatan Mescid-i Haram
misal olarak ele alınabilir. Mescid-i Nebevî de böyledir. Büyük dîni
hadiselerin orada meydana gelmesinden dolayı bunların kadri nis-
betinde, bu mescidin fazileti vardır. Büyük dîni hadiseler; orada
vahyin nüzülü ve Resûlullah (S.A.V.)'den dînin ana esaslarını telâk-
kî eden sahabe-i kirâma Medine Mescidi'nin merkez olması husus-
larıdır. Daha bunlara ilâveler yapılabilir. Bu sebeplerden dolayı fa-
kihler bazı mescidleri diğerlerinden üstün tutmuşlardır. Bunda da
ölçü, oralarda vâki olan dîni meziyetlerin âlimler yanında ortaya çı-
kan kıymetleridir. Bundan nâşi fazilet telâkkisinde mezheplerin ih-
tilâfı olagelmıştır.» (58)

Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

1. Ebû Hureyre (R.A.)'den rivayete göre Nebî (S.A.V.) şöyle bu-
yurmuştur: «Ancak üç mescid için yolculuğa çıkılabilir. (Onlar da)
Mescid-i Haram, Mescid-i Resûl ve Mescid-i Aksâ'dır.»

2. Yine Ebû Hureyre'den mervî olduğuna göre Nebî (S.A.V.)
şöyle buyurmuştur: «Mescid-i Haram müstesnâ, benim bu mescidim-
de kılınan bir namaz ondan başkasında kılınan bir namazdan daha
hayırlıdır. (59).

Bu hadislerin takdiminden sonra Hanefî görüşünü nakledelim:

Mescidlerin en efdâli sırasıyla şunlardır: Mekke'de bulunan Mes-
cid-i Haram, Medine'deki Mescid-i Nebevî, sonra Kudüs'teki Mes-
cid-i Aksâ'dır. Bunları Kuba mescidi takip eder. Ondan sonra en es-
ki mescid, ondan sonra da sahası en geniş olan mescid gelir. Bu sı-
rayı, musalliyeye en yakın olan mescid devam ettirir.

Dini derslerin verildiği bir câmidé namaz kılmak, kadim mescid-
de namaz kılmaktan efdâldir. Mahalle mescidi, cemâati çok olan
mescidden hayırlıdır. Zira bunun için, üzerinde bir hak vardır. Bu

(57) Buhârî, Salât, bâb 74.

(58) el-Fıkh ale'l-mezâhib, el-erbea, I, 291.

(59) Buhârî, Fazl es-Salât, fi Mescid-i Mekke ve'l-Medine, bâb 1.

hakki edâ etmesi ve o mescidi mânen i'mar etmesi gerekir. Bir mescidde namaz kılan kimse için bu tertibe riâyet etmesi efdâl olur. ⁽⁶⁰⁾

CÂMÎ — DEVLET İLİŞKİSİ

1. İslâm'da içtimâî hayatın ayrılmaz birer parçası olan mescidler, asr-ı saadetten bu yana çeşitli işlerin icrâsına sahne olmuştur. Fakat tarihî gelişmesi içinde tahammül ettiği işler azalagelmıştır.

* Medine mescidi, cemâatle namâz kılan bir yer olmaktan başka, müminlerin içtima mahalli idi. Diğer taraftan Peygamber Efendimiz'in müslüman olmayan yabancılarla müzakereleri mescidde yaptığı vâki idi.

Bir harb esiri câmiin sütunlarından birine bağlanmıştır. ⁽⁶¹⁾

Rasûl-i Ekrem Efendimiz, bağışları burada kabul eder, onları, lâzım gelenlere yine mescidde dağıtırdı; ⁽⁶²⁾ burada ticarî müzakereler de yapılırdı. Kazâ işleri de kezâ mescidde icra edilmekte idi. Kısaca söylemek gerekirse, Medine Mescidi müslümanların hem dîni hem de siyasî merkezi idi.

2. «Halife, müslüman cemâatin namazda imam ve hatibi idi. Câmîin siyasî ehemmiyeti, sonradan mimberde tecelli etmiştir. Halifelik makamı, Peygamber (S.A.V.)'in bu tahtında oturma keyfiyeti ile tamamlanmış oluyordu. Ebû Bekir (R.A.) İslâm ileri gelenlerinin biatleri sırasında mimbere çıkmıştır. Cemâate hitapta bulunduktan sonra, kendisine biat edilmiştir; bundan sonra hutbe okumuş ve idareyi ele almıştır.» ⁽⁶³⁾

Halife adına biatin kabulü de yine mimberde olması şart idi. «Halife bilhassa hükümet merkezinin minberinden cemâate hitap ederdi; Hacca gittiği zamanlarda ise Mekke ve Medine'deki minberlerde konuşurdu. Halifenin merkezde câmilere karşı durumu ne ise, vâlinin de eyaletlerde câmilere karşı vaziyeti o idi. Vâli, «namaz ve kılıç» için nasbedilmiş idi veya halka «adalet dağıtır» ve namaz kıldırır idi; vâlilik ve minber emri altında bulunuyordu.» ⁽⁶⁴⁾

Minberden konuşmak Halifenin hakkı olduğundan, vâli bu hakkını onun adına kullanırdı.

(60) el-Fıkh ale'l-mezâhîb el-erbes, I, s. 291.

(61) Buhârî, Salât, bâb 76, 82.

(62) ayn. esr., bâb 42.

(63) İA, VIII, s. 42, stn. 2. (İbn-i Hîşam'dan nakıldır.)

(64) ayn. esr., s. 43, stn. 1.

Peygamber (S.A.V.) zamanından beri genel olarak câmi, husûsi olarak da minber emir ve yasakların resmen tebliğ edildiği makam idi. (65)

Abbâsî halifelerinden - 255 (869)'da halife olmuş olan - Mühtedi gayretli bir şahıs idi. Her cuma günü vâaz etmiştir. Bu zât Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'i kendisine örnek edinmiştir.

3. Câmîin âmme idaresinde kullanıldığına başta işaret edilmişti.

«İdare işleri ilk zamanlardan beri, câmiden husûsî bir divân veya meclise geçti... Fakat malî işlerin halk huzurunda yürütülmesi icap edince, bu hususta, bilhassa Mısır'da olduğu gibi, câmiden faydalanıldı.

Baş-maliyeci Amr câmiinde oturur, bir dellâl ve bir kaç hazine memurunun yardımını ile, emlâki ihâle ederdi». (66)

4. Peygamber (S.A.V.)'in kendi câmiinde, hukûkî ihtilâfları hallettiğini bir cümle ile yukarıda kaydetmiş idik. Buhârî, Ahkâm, bâb 18'de Resûl-i Ekrem'in mescidde zîna suçuyla ilgili olarak recm cezası verdiği nakledilmektedir. Ondaki sonraki bâbda da hasımlara (dâvalı ve dâvacıya) nasihatla bulunduğu rivayet edilmektedir.

MESCİDLERİN YAPILIŞ SEBEP VE GAYELERİ

A) Namaz kılmak.

1. Buraya kadar yapılan açıklamalardan câmilerin ne gaye ile binâ edildiği anlaşılmıştır. Fakat bu husus, şu yazılı çalışmanın ana fikrini içine aldığından ayrıca üzerinde durulması uygun görülmüştür.

İslâm'da bazı namazların -cuma, bayram gibi- cemâatla kılınma zarûreti vardır. Bunlarda cemâat, namazın sâhîh olma şartlarından. Diğer beş vakit namazda ise cemaât, namazın kemâl şartıdır. Yani cemâatsiz olarak edâ edilen bir namaz kâsır olarak edâ edilmiş olur. Yalnız cemâate gitmeye mâni bir özür varsa durum değişir.

Şüphesiz mescidlerin inşasından asıl gaye içlerinde namaz kılmaktır. Yalnız bu kadarıyla yetinilirse, mâbedlerden elde edilecek netice fazla olmaz. Zira câmi hiç bir zaman umûmî içtima yeri olma mevkiini kaybetmemiştir. Bundan ötürü câmie ibadetin dışında,

(65) Buhârî, Salât, bâb 70.

(66) İA, VIII, s. 45, stn. 1.

fakat ona yakın bir çok maksatlar için gidilmelidir. Şu da kaydedilmelidir ki, bir müslüman câmiye umûmiyetle namaz için gider. Çünkü namaz, bedeni ibadetlerin en büyüğüdür. Cenabı Hak da mescidlerde kendine ibadet edilmesini, isminin anılmasını emrediyor. (67)

2. Cemâatle namaz kılmanın ehemmiyeti.

Bakara sûresinde (âyet 43) şöyle buyurulmaktadır:

«Dosdoğru namaz kılın, zekât verin, rükû eden (mü'min) lerle birlikte rükû edin (cemâate devam edin).

Âlimlerden pek çoğu bu âyeti kerimeyle cemâatle namaz kılmanın vücubuna istidlâl etmişlerdir. (68)

Cemâat Hanefilere göre sünnet-i müekkededir. (69) Fakat bu sünnet vâcib derecesinde kuvvetli bir sünnettir. Sahih hadis kitaplarında cemâatin faziletine, terkinin de vebâline dair müteaddit rivayetler vardır:

Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Cemâatle namaz kılın, (yalnız başına kılınan) yirmibeş vakit namaza muadil olur.» (70)

Ebû Hureyre (R.A.)'den rivayete göre Nebi (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır: «Cemâatle kılınan namaz (bir kimsenin) evinde ve çarşıda kıldığı namazdan yirmibeş derece üstündür.» (71)

Diğer taraftan şu rivayetler de çok ibretlidir:

Nebi (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır: «Cemâat (le namaz kılma) hidayet yollarındandır. Ondan ancak münafık geri kahr.» (72)

Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bir şehir, köy ve çölde üç kişi olur da aralarında namazı, cemâatle edâ edilmezse, onların mutlak sûrette şeytan istilâ eder, cemâate devam et, zira sürüden ayrılanı kurt yer.» (73)

3. Namazların topluca kılınması erkekler için gereklidir. Kadınlara durum değişik ve ihtilâflıdır. Şüphesiz kadınların namazlarını evlerinde kılmaları, câmilerde kılmalarından efdâldir.» (74) Fakat Asr-ı saâdetten beri kadınların mescidlere devamı da görülegel-

(67) Nûr, 36.

(68) İbn-i Kesîr, I, s. 147.

(69) Hidâye, I, s. 55.

(70) Ebû Dâvûd, I, Salât, 132.

(71) Buhârî, Salât, bâb 87.

(72) Nasb er-râye, I, s. 21.

(73) Ebû Dâvûd, I, Salât, s. 129.

(74) Ebû Dâvûd, Salât, s. 134.

mektedir. Bu mevzuda Hanefî mezhebindeki hükümler şunlardır: Kadınlardan genç olanların, fitne korkusundan dolayı cemâate gelmeleri mekruhtur. İmâm-ı A'zam hazretlerine göre yaşlı kadınların sabah, akşam ve yatsı namazlarına gelmelerinde bir beis yoktur. İmâm-ı Ebû Yusuf ile Muhammed hazretlerine göre ise bunlar bütün namazlara çıkarlar. (75) Daha sonraki kaynaklarda yaşlı kadınların da cemâate iştirâkleri mekruh gösterilmiştir. (76)

Kadınlar mescidlere gelip imama uyarlarsa namazları sahihtir. Bundan dolayı bazı yerlerde kadınlar için husûsî maksûreler yapılmıştır. O halde kadınlar erkeklerden fazla olarak hangi şartlara riâyet etmelidirler:

a) Kadınların cemâatteki yeri en arka saflardır.

b) Koku sürünmüş oldukları halde câmie gitmemeleri icap eder. Bir fitne de bahis mevzu olmamalıdır. Hele İslâmın anladığı mânâda örtünmezlerse aslâ câmie gelemeler.

c) Erkeklerden önce câmiden çıkmaları lâzım gelmektedir.

d) Hayız-nifas zamanlarında namaz kılamadıkları gibi bir mescide de giremezler. Kadınlara ayrı bir kapı tahsis edilmelidir. (77)

Bazı câmilerde kadınların ayrı bir kapıdan girip çıkmalarını sağlamak mümkün olduğu halde, bunun ihmâl edildiği görülmektedir. Bunun neticesi olarak; mukabele, mevlid ve terâvih için câmie gelen hanımların erkeklerle aynı kapıdan ve karışık tarzda giriş-çıkışları esef vericidir. Bunun vebâli, câmideki vazifelilere aittir.

4. Mescid ve ictimâî ruh.

Câmi, içinde beş vakit namazın topluca edâ edildiği bir mekân olması dolayısıyla ictimâî ruhun teşekkülünde büyük bir âmildir. Cemâatle namaz kılmanın bir çok hikmetleri vardır. Bu hâl, önce insana ictimâî bir varlık olduğunu hatırlatır. Çünkü mescid cemâatte öyle bir ruh meydana getirir ki, o ruh sevgi, muhabbet, İslâm kardeşliği şuru ile dolup taşar. Böylece bir musalli, kardeşlerinin hâline muttâlî olur, onlarla tanışır. Orada olmayanların hâlini sorar, ziyaretlerine gider, güzellik ve takvâda onlarla yardımlaşır, iyiliği emir, kötülükten nehyeder, sıkıntı ve ızdırap içinde olanların yardımına koşar.

(75) Hidâye, I, s. 57.

(76) M. Zihni, Nîmet-i İslâm, Kitabü's-salât, s. 233.

(77) Ebû Dâvûd, I, Salât, s. 109.

Câmilere devamın fert ve cemiyet hayatında sayılamıyacak kadar müsbet tesirler husûle getireceği bir gerçektir. Bu tesirler hem maddi hem de manevîdir.

«Beden ile ruh arasında sıkı bir münasebetin mevcudiyeti ve yapılan müsbet veya menfi hareketlerin aynıyle ruhta da müsbet veya menfi (olumlu-olumsuz) tesirler icra edeceği ilmi gerçeği göz önüne alınacak olursa gayet ölçülü, mevzun (ritmik) hareketlerden müteşekkil, ister farz ister sünnet, kılınan bu namazların, o namazları kılanların ruhunda müsbet bir tesir icrâ ederek onların mütedil, ölçülü, her türlü aşırılıklardan sakınan birer olgun insan olarak yaşamalarına sebep olacağı sonucu ortaya çıkar.» (78)

Psikolojide bir kaide vardır: «Aynı işi yapanların, aynı işle meşgul olanların aralarında sevgi, mahabbet ve dolayısıyla bir dayanışmanın husûle gelir.» Toplumun bütün fertlerini muayyen bir işle meşgul etmek imkânsızdır. İnsanlar arasında iş bölümü zarûridir. Fakat ibâdet namına yapılanların bütün fertlere şâmil olduğu ve bunlardan muaf tutulan hiç bir müslüman bulunmadığına göre, dini davranışlar dolayısıyla bir cemiyetteki fertler aynı işleri yapmış oluyorlar. Bu da yukarıdaki kaide mucibince dayanışmaya vesile oluyor. Meselâ namaz kılan bir kimsenin kalbinde, namaz kılmayanın sevgisi başka bir namaz kılanı karşı daha noksandır.

Câmiler yediden yetmiş herkesin kolayca girip çıkabileceği yerlerdir. Gençlerin ve ihtiyarların, bilenlerin ve bilmeyenlerin iştirâkinden meydana gelen bir cemâatte karşılıklı pek çok manevî intikaller olacaktır. Bazı şahıslar bilmediklerini öğrenecekler, bazı örf, âdet ve gelenekler kuşaktan kuşağa intikal edecek, böylece toplumun esas ve özlerde birleşmesi temin edilecektir.

Câmiler fertleri disiplin ve intizama alıştıırır. Her işin ancak en iyi şekilde kendine has zamanda yapılabileceği fikrini telkin eder.

Hâsılı cemiyet hayatındaki bütün müsbet davranışların ilk tohumları mescidlerde ekilir. Bu mevzuda çok söz söylenebilir. Cemâatle namazda hayatî, içtimâî ve ahlâkî çok sayıda hikmetler ve güzellikler vardır. (79)

B) Mescid zikir mahallidir.

Zikir esnasında kişinin tam bir huşûa ihtiyacı vardır. Aksi takdirde kul, kendisini Allah'a bağlayamaz. Bu, ister namaz olsun is-

(78) İM, sayı 24, s. 17.

(79) bk. Ali Murad Daryal, Câmî sosyolojisi ve psikolojisi üzerine bir deneme (İslâm medeniyeti, sayı 23, 1969, s. 14-17; sayı 24, s. 24-27.

tersé namazın dışındaki zikirler olsun aynıdır. Bundan ötürü mes-
cidler Cenabı Hakkı zikir için en hayırlı yerlerdir.

Zikir, Mevlâ'nın isimlerini kalb ve dille tekrarlamak şeklinde
olduğu gibi, duâ etmek, salevat getirmek sûretiyle de olur. Fıkıh öğ-
renen, fetvâ veren, ders ta'lim eden, vâz eden ve Allah'ın azametini
düşünen de zâkir (zikir eden) olarak kabul edilir. Kezâ Allah'ın em-
rine temessül eden, nehyinden kaçan da böyledir. Bu sayılanlar
için en güzel yer mesciddir.

Vakıtle ehl-i tevhid ve'l-ma'rife câmilerde toplanan zikir mec-
lislerini meydana getirirler idi.

Cemâatle namazın dışında câmilerde Kur'an-ı Kerim tilâvet
edilir.

Câmilerde cuma ve sâir günlerde vâz verildiği herkesin malü-
mudur.

Burada şunu da kaydetmekte fayda vardır. Nikâh akdinin câ-
mide yapılması efdâldir. Eskiden ekseriya nikâh merasimi câmiler-
de yapılırdı.

C) Câmi; medrese ve mekteptir.

1. Mescidler sadece beş vakit namaz için tahsis edilmiş yerler
değildir. Aynı zamanda İslâm terbiyesi ve topluma faydalı olan bil-
giler için ilim müesseseleridir.

İslâm dininin doğurduğu yeni ilim, bünyesi cilhetiyle mescide
bağlı idi. (80) Kur'an-ı Kerim ezberlemek ve anlamak başta gelmek-
te idi. Bunu hadisler takib ediyordu.

«Câmi hem mahkemeye, hem mektebe, kısmen de misafirhane-
ye tekabül etmekte idi.» (81)

Müslim'de şöyle bir rivayet vardır:

— Enes (R.A.)'den rivayete göre, Resül-i Ekrem (S.A.V.): «Şüp-
he yok ki, bu mescidler yalnız Allah'ı zikretmek ve Kur'an okumak
için tahsis edilmiştir. (Bedevinin yaptığı gibi) abdest bozmak ve sâir
tiksinilecek şeyler buraya yaraşmaz,» buyurmuştur.

Zikir kelimesi namaz ve ilmi içine alır.

Medine'ye hicretten sonra yapılan ilk işin mescid inşası oldu-
đu baş sayfalarda kaydedilmişti. Bu mescidin bir köşesine bir suffe
«güneşe karşı bir gölgelik» yapıldı. Efendimiz'in eshâbından haya-
tını münhasıran ilim ve irfana vakfeden zatlar var idi. Bunlar dai-

(80) İA, VIII, s. 47.

(81) göst. yer. s. 49, stn. 1.

ma Resûl-i Ekrem'in beraberinde bulunurlardı. Aile efradları da yoktu. Evlenenler aralarından ayrılırdı. Geceleri suffede kalırlar. İbadet ve Kur'an tilâvetiyle meşgul olurlardı. Hârice müşid göndermek gerektiğinde bunlardan seçilirdi. Hz. Ebû Hureyre bunlardan biri idi. (82).

Mescid-i Nebevi bu haliyle İslâm tarihinde ilk muallim ve mürebbi mektebi hüviyetini kazanmış oluyor.

Buradan hareketle, İslâm'da medrese ve mektebin menşeinin mescid olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kütüphânelerin menşei de mescidlerdir. Zira büyük câmilerin tasvibe ve vakıf yoluyla toplanmakta idi. Çoğu zaman da bir âlimin kitaplarını mü'minlere ve ilim ehline bağışladığı oluyordu. Herhalde bunlar sıyanet ve umumun istifade etmesi için mescidlerde muhafaza ediliyordu.

Bugün bile yurdumuzdaki câmilere terk edilmiş sayısız kitap vardır. (83)

2. Mescid-Medrese.

Sonradan mescidlere muvâzi olarak medreseler inşa edildi. Fakat ilk devir medreselerini câmilerden ayırdetmek güç idi. «En eski medreselerin içinde bir namazgâh ve dolayısıyla bir «câmi hüviyetine sâhip bulduklarını tasavvur edebiliriz. Bizce malûm olan medrese örneği tam bir câmi olarak yapılmıştır. Eski câmilerde de talebelerin yatıp-kalktıkları odalar bulunduğuna göre (meselâ Bursa'da 1. Murad Hüdavendigâr câmi böyledir), medrese ile mütad câmi arasında esaslı bir fark yoktur.» (84) Öte yandan medreselerin ekseriya büyük câmilerin hemen yanında inşa edildikleri de bir vâkıdır.

Mütekâmil mânâda ilk medrese olan Nizâmiye medresesi 457 Eytül 1067)'de açıldı.

«Öğretim merkezi olarak câmi ve medreseler arasındaki fark ne idi?

Esas gayeleri itibariyle câmi ibadet, medrese ise öğretim için kurulmuş binalar olmakla beraber fiiliyatta bu iki müessese ara-

(82) bk. Mevlâna Şîbli, İslâm tarihî-Asr-ı Saadet-(trc. Ömer Rıza), I, s. 203 v.d., İstanbul, 1346 (1921).

(83) Tunustaki Zeytûna câminin büyük bir kütüphanesi var idi. Bağdad'daki Nizâmiye câmiinde de bir kütüphane bulunuyordu; bunun hâfız-ı kütübü el-İsferâ'îni (v. 488) idi. Yakın zamana kadar İstanbul'daki câmilerin bir kısmının da kütüphaneleri bulunuyordu. Fatih, Pertevniyal Vâlîde, Yahya Efendi câmileri buna misal olarak verilebilir. Daha sonra bu mahallî kütüphaneler Süleymâniye kütüphanesine nakledildi.

(84) İA, VIII, s. 51, stn. 2.

sında az da olsa bir karışıklık görülmektedir. Meselâ hem Osmanlılardan önceki devirlerde ve hem de Osmanlılar devrinde medreselerde imamlık vazifesine, câmilerde de müderrislik vazifesine tayin edilen kimseler görmekteyiz.

Bu iki taraflı tayin şekline sebep olarak da İslâmiyette ilme ibadet kadar önem verildiği gösterilebilir. Ayrıca okunan dersler İslâmi çerçeve içindeki dersler olduğundan câmiler bu hususta medreseden pek farklı görünmüyorlardı. Nitekim namaz da medreselerdeki müdin (müderris yardımcısı) imâmîti ile kılınıyordu.» (85)

«Okul: Belirli yaşta, belirli kimselerin muayyen şartlarla, muayyen bir zaman zarfında eğitilip yetiştirildikleri bir eğitim müessesesidir.

Câmi: Her yaşta, her çeşit vatandaşın hayatları boyunca, hiç bir şarta bağlı olmaksızın eğitilip yetiştirildikleri bir eğitim kuruluşudur. (86)

İlk mektep tahsilinden sonraki devreler mecburî değildir. Zaten her fert tahsil yapma imkânını bulamaz; ya kendi arzu etmez ya da imkânlar elvermez. Bugün her türlü tedrisat câmi dışında olmasına rağmen mescidler yine de bir ta'lim terbiye müessesesidir. Cuma ve bayramlarda okunan hutbeler ve muhtelif vesileler ile verilen vâzlar takrir usûlü ile yapılan birer derstir.

Acaba, haftada bir defa dahi olsa belde sakinlerini kendi arzu-ları ile câmiden başka bir yerde toplamak mümkün olur muydu? Bunı bize hangi maddi kuvvet temin edebilirdi.

O halde câmiin şumûlü daha geniştir. Mektepler hayati zarûretlerden doğmuştur. Onlardan da mescidlerden de beri olamayız. Bunlar aynı gayeye hizmet etmesi gereken müesseselerdir.

Sıbyan mektepleri için de câmiden faydalanılmıştır. Bugün bile çocuklar meşhur Ezher Câmiinin sahnında ders görmektedirler. Memleketimizde ise şehirlerde yaz tatillerinde okul çağındaki çocuklara ilmihâl bilgileri verilmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Şartlarına riâyet edilirse mescidler birer ilim ve kültür müessesesi haline gelebilir. Bu da, bilhâssa namaz kılanlar arasında eline okumak-öğrenmek fırsatı geçmeyenler için bir ganimet olur. (87)

(85) Mustafa L. Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1974.

(86) İM, sayı 19, s. 18.

(87) bk. İM, sayı 19, s. 18-19.

3. Mescidler aynı zamanda istişare mahallidir. Madem ki, mescidler bütün müslümanların evidir, o takdirde müşavere için en ef-dâl mekânlar da oralarıdır. Zira bir müslümanın câmide nefsinin he-vâsından ve şeytanın vesvesesinden uzak bulunur. Nefsâni arzu-lardan beri olarak yapılan içtimalardan hayır doğar.

Rivayet edilir ki; Ensâr ve Muhacirler Hz. Osman (R.A.)'ın kat-linden sonra Mescid-i Nebevi'de toplanıp kendilerini idare edecek şahıs için müzakereler yaptılar. Neticede Ali (R.A.)'ın seçilmesine karar verdiler.

Bahis aşağıdaki maddelerle bitirilecektir.

Mescid yapımının hedeflerini şöylece hülâsa etmek mümkün-dür:

- 1 — Mü'minlerin kalblerine İslâm inancını yerleştirmek.
- 2 — Müslümanların hayatında ruhî kıymetleri derinleştirmek.
- 3 — İnananları bir gaye etrafında toplamak, saflarını ve me-yillerini birleştirmek.
- 4 — İslâm cemiyetinde karşılıklı yardım ve insani duyguları yaymak, geliştirmek.
- 5 — Ehl-i İslâm arasında ahlâki güzellikleri muhafaza etmek.
- 6 — En güzel tarzda ibadetin edâsını sağlamak ve kolaylaştır-mak.
- 7 — İslâmî kültürü artırmak. (88)

CÂMİDEKİ VAZİFELİLER

1 — **İmam:** Din ıstılahında imam devlet reisi demektir. Buna imamet-i kübrâ da denir. İmam kelimesinin asli manâsından hare-ketle bir ilimde ileri gitmiş otorite mevkiindeki zâtlara da imam de-nilmiştir.

Hadiste imam, fıkıhta imam ve tefsirde imam gibi...

Mânası yönünden; peşinden gidilen (başkan), kumandan, önder gibi anlamları içine alan bu kelime bugün sadece mihrabı işgal eden zâta isim olmuştur. Yani dar mânada, namaz kıldırın şahsa imam denilmiştir.

İslâmda her iki mânada da ilk imam Resûl-i Ekrem Efendimiz'dir.

(88) Risâlet el-mescid, s. 56-57.

«İslâmın ilk günlerinden beri, namazı hükümdar kıldırırdı. Hükümdar olması dolayısıyla, harbi, hükümet işlerini ve cemâat ile kılan namazları idare ederdi. Eyalet vâlileri de namaz kıldırır ve vergi toplarlardı... Vâli namazı, bilhassa cuma namazını kıldırır ve hutbe okurdu. Vâli bulunmadığı zaman, polis müdürü ona vekâlet ederdi. Abbasiler zamanında bu vaziyet değişti.» (89)

«İmamın artık siyasî bir mevkii kalmayınca, her câmie muntazam bir imam tayin edildi. İmam nizamı muhafaza etmek ve câmi-de namaz kaldırmak ile mükellef idi.» (90)

İlk zamanlarda tayin edilen imam, dini mevzularda derin vukufu olanlar arasında, umûmiyetle Haşimilerden seçilirdi, imam aynı zamanda kadı veya kadı naibi olmakta idi. (91)

Bir kaynaktan üç kısım imamlıktan bahsedilmektedir:

- (1) Beş vakit namazlardaki imamlık.
- (2) Cuma namazındaki imamlık.
- (3) Nâfile namazlardaki imamlık. (92)

Sonuncusu şöyle açıklanmaktadır: İki bayram namazı, husûf-kusûf ve istiskâ' namazlarındaki imamlıklar üçüncü kısma dahildir. (Buna teravîh namazını da ilâve etmek gerekir). Bunlarda imam tayin etmek menduptur. Beş vakit namaz kaldırmakla görevli olan imam, bunlara da görevlendirildiği tasrih edilmemiş ise, onlardan mes'ul tutulmaz. (93)

İmamlık bizce müezzinlikten efdâldir. Nebî aleyhi's-salâtü ves-selâm Efendimiz Hazretlerinin ve hulufe-i râşidin efendilerimizin devamları imametedir. (94)

Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «İmam zâmin (cemâatin namazını muhafaza eden) dir, müezzin vakitler hususunda kendisine güvenilen bir kimsedir. Allah'ım imamlara hidayet ver, bir hata sadır olduğu zaman, müezzinleri affeyle.» (95)

Mekteplerden beklenen verim nasıl muallimlere bağlı ise, mes-cidlerden temine çalışılan maddî-manevî faydalar da imamın ahlâ-

(89) İA, VIII, s. 81.

(90) göst. yer. s. 82

(91) göst. yer., s. 81.

(92) el-Mâverdi, el-Ahkâm, s. 96.

(93) göst. yer., s. 100, 101. Mezkûr müellif şâfiidir.

(94) Mehmed Zihni, Nimet-i İslâm, Kitâbü's-Salât, s. 189.

(95) Ebû Dâvûd, I, Saîât, s. 123.

ki ve ilmi kudretine bağlıdır. Câmilerin manen imar ve ihyası önce imamla kaimdir.

İmarlık bazı şartlara tâbidir. Bunlar asgari şartlar ve kemâl şartlar olmak üzere iki gurupta toplanabilir.

A) Özürsüz erkeklere namaz kıldırmanın sahîh olabilmesi için gerekli şartlar altıdır:

1 — **İslâm**: Bu umûmî şarttır. Küfrü mucib olanların imameti sahîh değildir.

2 — **Bülûğ**: Çünkü sabinin kıldığı namaz nâfiledir. Farz kılan nâfile kılana uyamaz. Kavi zayıfa bina edilemez.

3 — **Akıl**: Zira akli olmayanın namazı sahîh değildir.

4 — **Erkek olmak**: Bu şartla kadınlar hariç kalmıştır.

5 — **Kırâat**: Namaz sahîh olacak kadar âyetin ezber okunmasıdır. Bu şarta binaen Kur'an okumayı bilenin dilsizce uyması sahîh değildir.

6 — **Özürlerden sâlim olmak**: Özürsüz olanların, özürlü olanlara uymaları doğru olmaz. Devamlı burun kanaması ve sini se okumak sûretiyle olan kekemelikler daimî olan özürlerle misal teşkil eder. (96)

B) İmamlığın kemâl şartları:

Mescidlerin sadece ibadet mahalli olarak düşünülmemesi gerektiği, bu düşüncenin düzeltilmesi icap ettiği zâhirdir. İmamın da işi yalnızca namaz kıldırma ve hutbe okumak olmamalıdır. Onun, içinde bulunduğu muhitte bunların dışında önemli vazifeleri olmalıdır. İçlerinde yaşadığı büyük veya küçük topluluğun tenvir edilmesi, İslâmî terbiyesi, imamın görevleri cümlesindedir. Bu da devamlı toplantılar yapıp konferanslar yaparak hizmeti mescid dışına taşımakla olabilir.

Bilhassa müslümanların, asrımızdaki karşılaştığı bâtil fikirler üzerinde durulmalı ve bunlar karşısında İslâmın görüşü nakledilmelidir.

İmam, çevre halkı ile çok samimi olmalı, tam bir kardeşlik havası içinde bulunmalı ve bu havayı teneffüs ettirmelidir. İnsanların müşkilâtlarına ve hallerine âşina olmalı, onların dertlerine deva armalıdır.

Bilindiği gibi câmide üç makam mevcuttur: mihrab, minber, kürsü.

(96) bk. Mehmed Zihni, Nimet-i İslâm, Kitabü's-salât, s. 192-196.

Bunların her birinde vazife görebilmenin zorunlu kıldığı bazı temel esaslar vardır. Mihrab: «Biz bugünkü teşkilâta göre, mihrabı işgal eden zâtın umûmî durumunu gözden geçirelim. Önce selâtin câmileri ile büyük şehirlerde ulu câmilerin imamet vazifesini ifâ edeceklerine âzami itinayı göstermek lâzımdır. Sesi gür ve güzel, kı-râat ve tecvidi düzgün ve bilgisi cemâatin ibadete müteallik sorularını cevaplandırabilecek kudrette, temizlik ve intizama çok dikkatli, mubâlâtsizliği olmayan vakur zevât arasından dikkatle seçilmelidir. Her ne kadar bu evsaf bütün imamlar için gerekli ise de, memleket çapında belki buna her zaman imkân bulunamaz. Bu takdirde ruh-satlara doğru gidilebilir.» (97)

Mihrabı dolduran zâtın, muntazam olarak beş vakit namazı kıldırmanın dışında ikinci derecede mesûl olduğu husus câminin temizliğidir. Şahıs ve malzeme yönünden devlet tarafından verilenler kâfi gelmiyorsa, cemâate müracaatı lâzımdır. (98)

2 — **Minber ve hatib:** İslâm'da cuma namazının büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu namaz sayesinde müslümanlar haftada mutlaka bir defa toplanırlar ve okunan hutbeyi dinlerler.

Hutbede, dîni ve içtimâî mevzular ele alınır, bir hafta içinde cemiyette cereyan eden hadiseler karşısında toplumun alması gereken tavır belirtilir. İslâm ve Kur'an gözü ile hayata nasıl bakılması gerektiği öğretilir. Allah ve Resûl'ünün emirleri tebliğ edilir.

Mescidlerde her seviyeden insan bulunacağına göre, okunan hutbelerin çok tatminkâr olması gerekir. Bu ise hatibin şahsî kabiliyeti, İslâmî meselelere derin vukûfu ve umûmî kültürü sayesinde mümkün olur. Dolayısıyla, büyük câmilerde yerine göre hatibliği imamlıktan ayırmak icabeder.

«Hatipliğin inkişâfı imamlığın inkişâfı ile muvazi olmuştur. Abbâsî halifeleri artık muntazam bir şekilde hutbe okumaz olunca, dîni sahada bilgi sahibi olanlar bu vazifeye getirildi.» (99) Umûmiyetle kadılar hatiblik vazifesini de görürlerdi.

«Daha sonraları büyük câmilerde bir çok hatib bulunurdu; bunlar sıra ile hutbe okurlardı... Hatib, çok defa, bilhassa küçük câmilerde ve bazen de büyük câmilerde aynı zamanda imam idi.» (100)

(97) Dîn ve Cemiyet, s. 111-112.

(98) göst. yer., s. 112.

(99) İA, VIII, s. 82, stn. 1.

(100) İA, VIII, s. 82, stn. 2.

3 — Kürsü ve vâiz: Kürsü; ta'lim, irşad ve telkin malkamıdır. Vâizlerin de diğer görevliler gibi, ameli ilmine uygun, umûmi kültürü diğer münevverlerden farksız ve halkı hissinden ziyade, fikrine hitabeden, onları maddi ve manevi işlerde daima harekete sevkeden ehil kimselerden seçilmesi asıldır. (101)

Efendimiz eshâbına mescidde vâz etmiştir. Bu âdet o zamandan bu yana devam edegelmiştir. Hutbe birtakım kayıt ve şartlara tâbi olduğu halde, kürsü konuşması daha serbesttir. Buradan mü'minlere pek çok meseleler aktarılabilir. İslâmın hükümleri mümkün olan bütün deliller ile isbata çalışılır.

İmam, hatib ve vâiz insanları Allah'a çağırان şahıslar demektir. Bunlar hak davetçileridir, mürşid ve mürebbidirler. İmam ise aynı zamanda hem vâiz, hem de hatibdir. Bundan dolayı imametın kemâl şartları, aynı zamanda vâizlik ve hitabetin şartlarıdır.

Hakka davet eden bir kimse olmak; insanlara Allah'ı tanıtan, doğru olan İslâm akidelerini gönüllere eken, toplumun gidişâtını maddeden mânâyâ çeviren, her çeşit bâtıla karşı İslâmı müdafaa eden bir kul demektir.

Bu ağır fakat çok ulvî vazifeyi yapabilmek için lâzım olan en mühim şartlar şunlardır.

1 — Hitap ettiği milletin dilini en güzel şekilde bilmek. Bize göre bu, Türkçedir.

2 — Kur'an dili olan Arapçayı öğrenmek. Bunun asgari derecesi ise temel eserleri anlayacak seviyeye gelmektir.

3 — Allah'ın kitabını ezberlemiş olmak. Hak yolcusu, (msl, imam) Kur'an'a bağlıdır. Onu ezberler, mânâsını anlar ve tefekkür eder, güzel kırâat eder. Her gün ondan bir miktar okur. Her mevzu-ya delâlet eden âyetleri göz önünde bulundurur.

«Ebû Saïd el-Hudrî (R.A.)'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (S.A.V.) Efendimiz şöyle buyurmuştur: İbadetten gözlerinizin hissesini verin. Ya Resûlallah! onların ibadetten nasibi nedir? (buyurdu ki), Mushafa nazar etmek, onu tezekkür etmek (mânalarını düşünmek), ondaki acib (haber) lerden ibret ve ders almak.» (102)

4 — Hakkı tebliğ eden şahıs, Allah Rasûlünün sünneti, yani hadisleri ile hemhâl olması lüzûmunu da bilmelidir. Sünneti ihtiva eden kitapların mühim olanları da şunlardır: Sahih-i Buhârî, Sa-

(101) Din ve Cemiyet, s. 119.

(102) Risâlet el-Mescid, s. 561.

hîh-i Müslim, Tirmizi'nin câmii, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İbn-i Mâce'nin Sünenleri.

5 — İslâm tarihini, hasseten Resûl-i Ekrem'in hayatını bilmek.

6 — Bütün davranışları ile örnek olmak. Böyle olunca kalbler kendine yönelir.

7 — İslâm fikhını okumuş olmak. Fıkhın menşei, delillerini, bilhassa ibadet, muamelât ve âile hukukunu öğrenmeli ve öğretmelidir.

8 — Tecrübeye dayanan müsbet ve akli ilimlerin bilinmesi tâli bir mesele olmayıp, cemâati muayyen istikâmetlere tevcih için bunlara da şiddetle ihtiyaç vardır. Meselâ; astronomi, tabiat, kimya, nebâtât ve hayvânâta dair olan ilimler din âliminin meçhuli olmamalıdır.

9 — Bugün şark lisanlarının dışında, batı dilleri ile yazılmış pek çok dini eser mevcuttur. Gerek bunlardan istifade ve gerekse lüzûmunda bunlara cevap verebilmek için en az bir garb lisanının bilinmesinde fayda vardır. Öte yandan İslâmı yabancılara aktarmak için buna yine ihtiyaç hasıl olduğu meydandadır.

10 — Âlem-i İslâmın coğrafyası, onların halleri ve maddî yapıları bir imamın ve benzerlerinin muttali olması lâzım gelen mevzûlar cümlesindedir.

11 — İrşad usûlü ve tevcih yollarını beklemek ise ihmâli mümkün olmayan bir şarttır. İslâm dışı olan cereyanların inkişâfını takip etmek. İslâmı nasıl nakletmek gerektiği hususunda bir fikir verir. (108)

4 — Müezzin: Medine'de Peygamberimiz'in iki müezzini vardı. Bunlardan biri Bilâl b. Ribâh, diğeri de İbn-i Ümm-i Mektum idi. Bunlar sıra ile görev yapmakta idiler. (104) sonuncusu âma idi. (105)

«Mağrib câmilerinde VIII. asırda her câmide dört müezzin bulunuyordu ve bunlar namaz esnasında câmiin muhtelif yerlerinde dururlardı. El-Ezher câmiinde el-Hâkim zamanında, her biri ayda üç dinar maaş alan 15 müezzin var idi. 1900 yıllarına doğru Medine'de Efendimiz'in câmiinde, 50 müezzin, 26 müezzin yardımcısı var idi. Müezzinler umûmiyetle körlerden seçilirdi.» (106)

(103) bk. ayn. esr., s. 559-563.

(104) İA, VIII, s. 85, stn. 2.

(105) Buhârî, Ezân, bâb 11; Ebû Dâvûd, Salât, s. 127.

(106) İA, VIII, s. 86, stn. 1.

Bugün memleketimizde bazı câmilerin müezzin adedi fazla kabul edilmektedir. Sultanahmed, Fatih ve Süleymaniye câmileri gibi yerlerde yedi sekiz müezzin ve üç-dört kayyımın bulunması vazifenin selâmeti yüzünden şarttır. Bunların görevleri hafif görülürse (murat müezzinlerdir) kendilerinden Kur'an kursu hocası gibi istifade edilebilir. Günde üç saat kadar ta'lim ve terbiye işi ile uğraşabilirler.

Şüphesiz ki, müezzinlik kıymetli bir hizmettir. Bu mevzuda Resûl-i Ekrem'den şöyle bir hadis-i şerif rivayet edilmiştir:

«Müezzinler, seslerinin ulaştığı yere kadar mağfiret olunurlar (yani Allah mağfiretini tamamlar). Canlı ve cansız her şey ona (lehte) şahitlik eder. Cemâate iştirak edene, tek başına kıldığı namazdan yirmi beş kat fazla sevap yazılır, iki namaz arasındaki günahları bağışlanır.» (107)

Mescidlerde müezzinlerden başka bir de muvakkit bulunurdu. Bazan baş-müezzin bu vazifeyi de görmekte idi.

5 — Hademeler: Câmide görevli kayyımlar da vardır.

«Ebû Hüreyre'den rivayete göre siyah bir adam (zenci) veya kadın Mescid-i Nebî'nin temizliğini yapmakta idi ve sonra öldü. Bir müddet sonra Nebî (S.A.V.) onu sormuştu. Öldü dediler. Keşke onu bana bildirseydiniz. Bana (o erkek ve kadının) kabrini gösterin dedi. Hemen kabrine gitti, üstüne (cenaze) namazı kıldı.» (108)

Kudüs câmiinde 300 yılına doğru en az 140 hademe var idi. (109)

Büyük câmilerde, umûmiyetle, çok sayıda hademe, bilhassa bevab, farraş ve sucular bulunurdu.

5 — Lâyıha: Bir kitapta «Medresetü'l-eimme ve'l-Hutaba» başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

«İmam, hatip ve müezzin yetiştirmek üzere 1329 (1913)'te tesis olunmuş bir mesleki mekteptir. Osmanlılarda İmamların cemiyet hayatındaki rolleri büyüktür. Meselâ; bir imam câmideki vazifesinin dışında şu gibi işleri be resmen yapardı:

I — Bulunduğu mahallin ahlâk zabıtası memurluğu.

II — Mahallenin nüfus ve tapu kaydını tutmak.

III — Evlenme ve boşanma işlerini tanzim etmek.

(107) Ebû Dâvûd, Salât, s. 123.

(108) Buhârî, Salât, bâb 72.

(109) İA, VIII, s. 86, stn. 2.

IV — Devletin o mahalle halkına ulaştıracağı emir ve tebliğlere vasıta olmak.

V — Defn-i emvât müsaadesi vermek (1254 senesine kadar). Medresetü'l-eimme ve'l-l-Hutabâ'nın iki kısmı vardır.

1. Kısım: İmam ve hatipler kısmı. Bu kısımda okunan dersler:

Kur'an-ı Kerim nazariyatı, Kur'an-ı Kerim tatbikatı, malûmat-ı kanuniyye, ilm-i kelâm, ahkâm-ı nikâh ve talâk, hitabet-i arabiyye nazariyat ve tatbikatı, Türkçe hitabet, ahkâm-ı ibadet.

2. Kısım: Ezan ve ilâhi bölümü. Bu bölümde tedris olunan dersler:

Kur'an-ı Kerim nazariyatı, ezan ve ilâhi nazariyatı ve tatbikatı idi. (110)

ZAMANIMIZDA MESCİDLERİN DURUMU

1 — **Umûmî Manzara:** Mescidlerin hali, dün olduğu gibi bugün de şeklen ve rühen farklıdır. Efendimiz ve hulefâ-i râşidin devrinde yaygılarının ve binasının basit olmasına rağmen mescidlerde büyük hizmetler yapılırdı. Câmilerin ehemmiyeti, bu şekilde bir müddet daha devam etti. Bu zamanda mabedlerin maddî imarı arttı. Mescidler ibadet, tâatla ve insanları müsbet hareketlere tevcih etmesi cihetleriyle mâmur idi. Bu iki çeşit imarın fazileti hakkında müteaddit âyet ve hadisler vârid olmuştur.

Bunların bir kısmı daha önce âit olduğu yerde geçmişti. (111)

Günümüzde umûmiyetle mescidlerin binasına, bezemelerine, nakışlarına ihtimâm edilmektedir. Fakat asli yönü unutulmuştur. Hatta vaktiyle öyle oldu ki, mescidler altın yaldızlı, süslü ve debdebeli bir tarzda yapılmaya başlandı. Neticede, bazı heyetler ve münasebetler için açılan, içinde namaz kılınmayan müzeler hâline geldi (112)

Şurası bir gerçektir ki, sadece maddî, imar, manevî imar olmaksızın hiç bir mânâ ifade etmez. Çünkü İslâm şekle fazla kıymet ver-

(110) Osman. Öztürk, I — Osmanlılarda askeri teşkilât ve ordu. II — Amme hizmetleri (Yaykur açık yüksek öğretim dairesi, Yüksek İslâm Enstitüleri dışardan bitirme Sınıf: I, İslâm Türk medeniyeti tarihi, s. 150, Ankara 1976.

(111) bk. burada, 11-14

(112) bk. Risâlet el-mescid, s. 115

mez. Bilâkis ruh ve mânâya değer verir. Hatta şekli bir şeyi tasvib eder medhederse, bundan ancak ruh ve hakikate bir yol bulmayı ister. Bundan ötürü Allah Teâlâ kâfirlerden mescid yapma ehliyetini kaldırdı ve tevbe sûresinde şöyle buyurdu:

«Allah'a eş koşanların, kendi küfürlerine bizzat kendileri şahid iken, Allah'ın mescidlerini imâr etmelerine (ehliyetleri) yoktur. Onların (hayır nâmına) bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcıdırlar.» (*)

Efendimiz süslemede isrâfa gitmekten ve mescide yapılan lüzumsuz masraflarla öğünmekten yasaklamıştır.

«İnsanlar mescidler hususunda birbirlerine karşı iftihar edinceye kadar kıyamet kopmaz.» (**)

Mescidler zamanla bütün vazife ve fonksiyonlarından soyuldu. Sadece muhlislerin duâ ve ibâdet ettikleri yer hâline geldi. Bunların içtimâi cephesi ise tamamen unutuldu. Ekserisi kabristana döndü. Bugün câmileri emekliler, yaşlılar ve işi olmayan kimseler doldurmaktadır.

Zamanımızın câmi hizmetleri de mabedlere gerekli ihtimamı göstermemektedirler. Verilen vâazlar, okunan hutbeler sadra şifa verir durumda değildir. Temizlik noksandır.

Milletin evlâdını dalâletin bütün çeşitleri sarmışken, bunlara lüzumlu ve kuvvetli reddiyeleri ihtiva eden hutbe ve ders mevzûları mescidlerde yer almamaktadırlar. Oysa bâtil cephesi bütün silâhlarını, topyekûn imkânlarını kullanmaktadır. Bizler ise elde mevcut sermayeyi bile değerlendirememekteyiz.

2 — Mescidlerin tesirlerinin azalma sebepleri: İki esaslı âmil vardır:

A) «Müslümanların her sahada gerilemeleri, tembellikleri, ulvî ve ebedî olan vazifelerine ihtimam göstermemeleri, körükörüne kâfir devletlerin âdetlerine uymaları.

B) Düşmanların gizli ve açık İslâma ve mescidlere darbe vurmaları, bu hususta her metodu kullanmaları, gençliği câmilerden uzaklaştırmak ve kalblerinde soğukluk meydana getirmek için bazı din adamlarının hallerini husûsi olarak, bütün müslümanların durumlarını da umûmi olarak istişmar etmeleri, şarkta ve garbda ilerleme ve teknolojinin dinden uzaklaşmak sayesinde olduğunu izah

(*) 1. Tevbe, 17.

(**) Ebû Dâvûd, Salât, s. 106

etmek istemeleridir. (İslâm düşmanlarına göre) müslümanların düşmelerinin ve medeniyet kervanından geri kalmalarının yegâne sebebi dindir. Bundan sonra (İslâma zıt olanların) bu hususları gerçekleştirmek maksadiyle gazeteleri, mecmua ve kitapları ve bütün ilân vasıtalarını, müslümanları ruh ve hayat merkezlerinden uzaklaştırmak hususunda kullanmak üzere, dahilde ve haricde bazı imkânlar ve şahıslar satın almaları» gibi sebepler gelir. (113)

ASRIMIZDA MESCİD İÇİN YAPILMASI LÂZİM GELENLER

(Bazı temenni ve teklifler)

Mescidlerin celbedilen haklarını vermek, geçmişte olduğu gibi, ta'lim ve tevcih görevini (rolünü) îade etmek zorundayız. Onları yine insanları birbirine bağlayan maddî ve ruhi merkezler haline getirilmeli, kalbleri ve bedenleri cem etmelidir. Bu neticeye ulaşmak bazı şartlara riâyetle mümkündür. Bunlar üç kısımda toplanabilir.

A) Mescide taallük eden şartlar:

1 — Cenb-ı Hak arzın tamamını mü'minler için mescid kılmıştır. O halde her müessesede namaz kılmaya elverişli bir yer yapılmalıdır. Mektepleri, bütün çalışma yerlerini, içtimâî müesseseleri mescid haline getirmelidir. Böylece her yerde Allah'ın emirlerini yerine getirmek mümkün olur.

Büyük şehirlerde, bazı semtlerde yeteri kadar câmiye rastlanmamaktadır. Yorucu olan şehir hayatı ve havası, fertlerin uzak yerlere kadar gidip cemâatle namaz kılmalarına mâni olmaktadır. Bundan ötürü uygun görülen her yer ve semte câmi yapılması içtimâî bir zarûrettir.

2 — Mescidleri bütün bid'atlardan temizlemelidir. Bu bid'atlar, namazlara, cemâatle namaz kılmaya, cuma namazına taallük edebilir. Bu meyanda hurâfe ve ehline de câmilerde yer verilmemelidir. Bu maddenin kısaca anlamı fıkıh kitaplarına göre hareket edilmesi gerektiği hususunu hatırlatmaktır. Cemâatle namazdan maksat da ibadet ve tâatı aslına uygun olarak yapılmasını sağlamaktır.

3 — Mescid ve müştetilâtına onun havasına uygun kısımlar hazırlanmalıdır. Bunlardan mescid için zarûri olanlar vardır. Bir yönüyle mescidler müslümanların mektepleridir. O sebeple câmilerin

(113) Risâlet el-mescid, s. 116.

civarına kütüphaneler yapılmalı veya bir odası kitaplık haline getirilmelidir. Bunların ikisi de mümkün olmadığı takdirde lüzumlu ve faydalı kitapları alabilecek bir kitap dolabı câmide yer almalıdır. Zira her şahsın evinde kendine yetecek kadar kitabı olmayabilir.

Yine câmî çevresinde ve dahilinde bir konferans salonunun bulunması, garîbler ve misafirler için bölümlerin olması maslahata aykırı değildir.

4 — Kadınların mescidlerde bulunabilmeleri için İslâma uygun yerler hazırlanmalı. Bu da onlara câmide husûsî mahfeller hazırlamakla mümkün olur. ⁽¹¹⁴⁾ Resûlüllah (S.A.V.) kadınları mescidlerden menetmezdi. Çünkü kadınlar (cemiyetin yarısı) ve erkeklerin benzeridirler. Nitekim Resûlüllah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Kadınlarınızı mescidlerden menetmeyiniz, bununla beraber evleri onlar hakkında daha hayırlıdır.» ⁽¹¹⁵⁾

Onları mescidlerden ve oralarda yapılan derslerden menetmek, din hususunda milletin yarısını cehâlete itmek olur. Bize gereken onların mescidlerde ve vâazlarda bulunabilmeleri için icabeden şer'i şartların hepsini hazırlamaktır.

Kadınlar günümüzde bilhassa vaaza ne kadar da muhtaçtır! Zira aralarında bid'atler, aklın ve dinin kabul etmediği kötülükler, hurâfeler, kocalarına muhalefet gibi sayılamayacak kadar yasaklar yayılmıştır. ⁽¹¹⁶⁾

5 — Mescidler gençlere sevdirmelidir. Çocuklar, câmilere gitmeleri için teşvik edilmeli ve bu hususa çok ihtimam gösterilmelidir. İslâm, çocuklar ve gençlerin terbiyesi ve yetiştirilmesi üzerinde çok titiz davranılmasını ve buna fazla ihtimam gösterilmesini tavsiye eder. Bunun sebebi şudur: Küçükler geleceğin büyükleri ve yarının teminâtıdırlar. Onları sokağa terk etmek, mescid nimetinden mahrum etmek câiz değildir. Zira mescid; Allah'ın evi, mü'minlerin manevî sığınağı ve ilim irfan yuvasıdır.

Çocuklar Resûlüllah (S.A.V.) devrinde mescide gelirlerdi. Efen-dimiz onlarla ilgilenir, şefkat gösterir idi. Bugün mescidlerde çocuklara yapılan muâmele ise gayet katıdır. Bununla da İslâmın emrine uyulduğu zannedilir.

Mâbedlerden atılan veya getirilmeyen gençlerin gideceği ve oylanacağı pek çok kötülük yerleri mevcuttur. Câmî cemâati ve görev-

(114) bk. burada, s. 31.

(115) Ebû Dâvûd, Salât, s. 134.

(116) Risâlet el-mescid s.

liler çocuklara öfkelenmez ve onların hatalarını münasip lisanla hatırlatırlarsa netice müsbet tecelli eder.

6 — Mescidlerde vazifenin selâmetle yürütülmesi için meşrûatların bulunması şarttır. Pek çok görevliyi vazife ve câmiye bağlayan meskenlerdir. Büyük şehirlerde çok sayıda câminin görevlilere âit evleri satılmış veya işgal edilmiştir. Bunların istirdadı cihetine gidilmeli veya yerine yenileri yapılmalıdır. Evleri olmayan câmiler öksüz çocuklar gibidir, atlama taşı mesâbesindedir.

7 — Câmiler çok temiz tutulmalı ve onarımları ihmal edilmemelidir.

8 — Mescidler her namaz vaktinde açık tutulmalıdır.

9 — Eskiden olduğu gibi câmilere vakıflar tahsis edilmelidir.

B) Câmiddeki görevlileri alâkadâr eden maddeler:

1 — Bunlar, imamlar, hatipler, vâizler ve müezzin-kayyımlardır.

Câmide hizmet edenleri seçerken, şartlara hâiz olanlar ve güzel ahlâk sahibi bulunanlar tercih edilmelidir. Bu seçme işinde tesir altında kalmak ve adam kayırmak, İslâma zarar vermek demek olur.

İlim, ahlâk ve ibadet sahibi olan bir kimse, güzel örnek olur. Uhdesindeki görevi bihakkın yerine getirmeye çalışır. Elan, mescidlerin mes'uliyet duygusu ile dolmuş kimselere çok ihtiyacı vardır. (117)

2 — Cuma hutbelerinde kâmil bir ihtimam gerekir. Hutbeler, her türlü mevzûu içine alır. Gerek hazırlanması, gerek takdimi ayrı ayrı şartlara tâbidir. Hatiplik ihdası bir zarûretten doğmuştur.

3 — İmamlar mihrab ve minber görevlerinin yanısıra Kur'an ta'limi ve cemâate dini bilgiler vermek vazifesi ile de kendilerini sorumlu tutmalıdırlar. Bir imam günde en az bir defa cemâatin huzuruna çıkıp onlara ders vermelidir. Hatta lüzum hasil olursa sabah, öğle, ikindi ve yatsı namazlarından önce veya sonra câminin bir tarafında müddeti yarım saati geçmemek üzere halka bazı İslâmî ilimleri öğretmek faaliyetinde bulunabilir. Mescidler ancak bu tarzda mektep hüviyetini kazanırlar.

Sabah akâid, öğlen vaktinde tefsir, ikindiden fıkıh ve yatsıda da hadis okutabilir. Bunlar teşkilâtın gösterdiği kendi dilimizdeki eserlerden de olabilir.

(117) bk. burada s. 30-34.

İmamların başlıca vazifeleri, şunlar olmuş oluyor:

- a) Beş vakit namazı kaldırmak.
- b) Cuma, bayram hutbelerini okumak.
- c) Ta'lim-tedris, vâz ve irşad görevinde bulunmak.
- d) Diğer dini toplantı ve merasimleri yönetmek.

C — Diyanet İşleri Başkanlığını ilgilendiren hususlar:

Hiç bir teşkilât idaresiz yürüyemez. Bir merkeze bağlı olmadan birliği temin etmek mümkün değildir. Her ne kadar câmide görev yapanların kontrolü, vicdanları ve imanları olması gerekirse de tahkikat mevzuu olacak meseleler ara-sıra da olsa bulunacaktır. Câmi-deki hizmetlerin yapılıp yapılmadığı takip edilecektir. Bu işi de Diyanet; müftülükler, murakıp ve müfettişler vasıtasıyla yapmaktadır.

Bu son bölümde - teşkilâta teklif olarak - bazı maddeler sayılarak bahse son verilecektir.

Câmilerden beklenen neticelerin alınması için şu noktaların da gözden kaçırılmaması icâbeder:

1 — Nakil tayinde liyâkat esas olmalıdır.

2 — Büyük câmiler ayrı bir ehemmiyet arz eder. Buralarda görev yapacak imamların kırâat ve hitâbete ehil olmaları şarttır. Bir mahalle câmiinde hitabeti güzel bir imam, bir selâtin câmiinde de kırâati düzgün bir imam bulunabilir. Bu takdirde, cuma görevlerini değiştirmeleri faydalı bir davranış olur.

3 — Câmilerdeki kıdem esâsı tahsile göre ayarlanmalıdır. Bu ilme hürmet ve tahsile teşvik eder. İçtimâî hizmetler yönünden de hayırlı neticeler verir.

4 — Baş-müezzinlik ya lağvedilmeli veya ezan, ikâmet ve te-mizlik görevlerinden muaf tutulmamalıdır. Bir câmide bazan iki imam üç müezzin bulunabiliyor. Bunlardan birisi baş-müezzin ola-cağına göre, diğer iki üzerinde sırası ile üç âmir bulunmuş oluyor. Halbuki sâdece baş-imamın kontrolü kâfi gelebilir.

5 — Cemâatle arası açılmış görevliler yerlerinden alınıp uygun yerlere nakledilmelidir. Bundan cemâati haklı kılacak sebepler ol-malıdır.

6 — Birbiri ile anlaşamıyan şahısların aynı câmide kalmaları da sakıncalıdır. Çünkü hizmet aksar.

7 — Liyâkatini kaybetmiş, meslek âdab ve erkânna hareketle-rini uyduramıyan din görevlileri mutlaka görevden alınmalıdır. Fa-

kat bunun beyyinelerle sabit olması zârûridir. Teşkilâta gerekli ayıklama yapılmazsa İslâmî faaliyetler tesirsiz kalır.

8 — Bir memurun hizmette şevkli olabilmesi kendini emniyette hissetmesine ve takdir edilmesine bağlıdır. Esâsen ceza ve mükâfat her davranışın temelini teşkil eder. Görevli ezilmemeli, şahsiyeti zedelenmemelidir. Müftülük memurları ekseriyetle câmideki görevlilere hoş davranmamaktadırlar. Öyle memur ve mutemedler vardır ki, bunlara maaşın kademe ve derecelerini sormak bile mümkün değildir.

Devlet tarafından tedâvi imkânları din görevlilerine de tanındığı halde, memurların şiddetinden kendini hastahaneye sevkettiremeyen nice imam ve müezzinler mevcuttur.

9 — Bütün câmilerde yeknesaklık temin edilmelidir. Delillere dayanan ihtilâflar zarar vermez. Yeter ki, fıkıh ve sünnetten yeri gösterilebilsin. Bugün her câminin kendine mahsus bir havası vardır. Aynı mezhepten oldukları halde aralarında davranış birliği yoktur.

10 — Asrımızda câmilerden nasıl istifade edileceği meselesi bunun tayin ve tesbiti ilk plânda teşkilâtı alâkadar eder. Bu itibarla câmi görevlileri yönetmeliği tadil edilip gerekli düzeltmeler yapılmalıdır.

11 — Diyanetten ve mescidlerden beklenenlerin tahakkuku, merkez teşkilâtının kin, intikâm ve menfaate dayanan günümüz politikasının üstünde tutulmasına bağlıdır. Siyasi dalgalanmalar, diyanet câmiasına tesir etmemelidir. Hizmetlerin istenilen seviyede yürütülmesi istikrara bağlıdır.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Abdu'r-rahman Cezeri, K. El-Fıkh ale'l-mezahib el-erbe a, I-IV, Kahire.

Ahmed Naim ve Kâmil Miras, Sahih-i Buhâri muhtasarı Tecrid-i sarîh tercemesi, I-XII, Ankara 1970.

Ali Murad Daryal, Okul-câmi, (İslâm medeniyeti mecmuası, 1969, sayı 19, s. 118-19); Câmi sosyolojisi ve psikolojisi üzerine bir deneme, (ayn. esr., sayı 23, s. 15-17; sayı 24, s. 24-27).

Buhâri, bk. Ebu Abdillâh Muhammed.

Burhan ed-din, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu Bekr Abd el-Celil el-Fergâni, el-Merginani, el-Hidaye Şerhu Hidayet el-mübtedi, I-IV, Mısır (et-tab at el-ehire).

Cemâl ed-din Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefi ez-Zeyle i, Nasb er-raye li-ehadis el-Hidaye, I-IV, (yer ve tarih yok).

Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, es-Sahih, Matbas-î âmire, 1237.

Ebu'l-berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, Medarik et-tenzil ve haksik et-te'vil, I-IV.

Ebu Davud Süleyman b. el-eş as b. İshak es-Sicistani, Sünen, Mısır, 1952 (1371 h.)

Ebu Samid Muhammed b. Muhammed el-Gazali, ihya ü ulumi'd-din, I-V, Kahire, 1967 (1387 h.).

Ebü'l-Kasim Carullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri el-Hvarzmi, el-Keşşaf, I-IV, 1966 (1385 h.), Mısır. el-Fıkh ale'l-mezahib el-erbe a, bk. Abdurrahman Cezeri.

Hakses: Abdullah Yılmaz, Mescid-i Haram, (Hakses mecmuası, 1977, sayı 155, s. 8-11).

Hidaye, bk. Burhan ed-din Ebu'l-Hasen.

Imda ed-din Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesir, el-Kuraşi ed-Dimaşki, Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim, I-VII, 1970 (1389 h.), Beyrut.

İA: İslâm Ansiklopedisi, İslâm âlemi tarih coğrafya, etnografya lügati, İstanbul, 1940. v.d.

İbn-i Kesir, bk. İmad ed-din Ebu'l-Fida'.

İhya, bk. Ebû Hamid Muhammed.